

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Західноукраїнський національний університет

Факультет фінансів та обліку

Кафедра фінансів ім. С. І. Юрія

ГРИЦЕНЮК Владислав Сергійович

Вплив фінансової грамотності на формування і використання фінансових ресурсів домогосподарств / The impact of financial literacy on the formation and use of financial resources of households Спеціальність: 015 16 –

Професійна освіта
освітньо-професійна програма – Фінансова грамотність

Кваліфікаційна робота

Виконала студентка
групи ПОФГм-21
Гриценюк В.С.

підпис

Науковий керівник:
к.е.н., доцент
Квасниця О.В., д.пед.н.,
доцент Ребуха Л.З.

підпис

Кваліфікаційну роботу

допущено до захисту

«__» _____ 2020 р.

Завідувач кафедри

_____ О.П.Кириленко

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВПЛИВУ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ НА ФОРМУВАННЯ І ВИКОРИСТАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ	8
1.1 Концептуальні основи фінансових ресурсів домашніх господарств.	8
1.2 Специфічні ознаки та вплив фінансових ресурсів домашніх господарств на фінансову грамотність населення	15
1.3 Фінансова безпека домогосподарств у ринковій економіці	20
Висновки до розділу 1.....	28
РОЗДІЛ 2. ДІЮЧА ПРАКТИКА ФОРМУВАННЯ І ВИКОРИСТАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ.....	30
2.1. Аналіз практики формування фінансових ресурсів домогосподарств в регіонах України.....	30
2.2. Наукові підходи до оцінки впливу фінансової грамотності на фінансові ресурси домогосподарств	38
2.3. Моніторинг стану використання фінансових ресурсів домосподарств України	44
Висновки до розділу 2	49
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ ВПЛИВУ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ НА ФОРМУВАННЯ І ВИКОРИСТАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ	53
3.1. Шляхи збільшення фінансових ресурсів домогосподарств	52
3.2. Забезпечення фінансової безпеки домашніх господарств в контексті підвищення фінансової грамотності населення.....	66
Висновки до розділу 3	72
ВИСНОВКИ	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	78

ВСТУП

Актуальність дослідження. За останні десятиліття в економіці нашої країни відбулися докорінні зміни, найважливішими з яких є перехід до ринкової економіки та інтеграція у світову економічну систему. У зв'язку з цими змінами зазнали трансформації і умови життєдіяльності всіх типів економічних суб'єктів, зокрема – домогосподарств, які здобули повну самостійність в ухваленні своїх економічних рішень і несуть повну відповідальність за їх результати. Можна говорити про те, що в сучасних умовах домогосподарства виконують двояку роль – вони одночасно є як постачальниками ресурсів для економіки, так і основними споживчими одиницями.

В останні роки фінансові ресурси домогосподарств стали одним з найбільш вразливих ланок фінансової системи. Це пов'язано з економічною невизначеністю і низькою прогнозованістю соціально-економічного розвитку України, що не дозволяє домогосподарствам приймати обґрунтовані інвестиційні рішення через відсутність своєчасної та точної інформації. Наслідком такої ситуації стало перетікання заощаджень з організованих інвестиційних форм в неорганізовані. У зв'язку з цим виникає необхідність вдосконалення методів і інструментів регулювання доходів і заощаджень населення з метою створення ефективного механізму трансформації заощаджень домогосподарств в інвестиційні ресурси. Отже, актуальність дослідження обумовлена тим, що зростання самостійності домогосподарств обумовлює необхідність більш детального вивчення їх економічної діяльності та виявлення ролі фінансових ресурсів домогосподарств в розвитку економічного потенціалу країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження особливостей формування та використання фінансових ресурсів домогосподарств здійснюють як вітчизняні, так і зарубіжні науковці, серед яких варто виділити наукові праці таких дослідників, як Вітлінський В.В. [4], Воробйов Ю.М. [6], Ворошило В.В. [7], Глухов В.В. [8], Глущенко О.В. [9], Драган

О.О. [13], Зварич М.С. [18; 19], Кізіма Т.О. [23-26], Мінц О.Ю. [34] та ін. Проте в Україні питання формування та використання фінансів домогосподарств – досить нова проблема, що вимагає наступних досліджень, і це обумовлює актуальність теми дослідження.

Метою дослідження є вивчення особливостей формування та використання фінансових ресурсів домогосподарств з метою підвищення рівня їх доходів та якості життя.

Завдання дослідження наступні:

- розкрити сутність і призначення фінансів домашніх господарств у сучасній фінансовій системі держави;
- навести специфічні ознаки і взаємозв'язок фінансів домашніх господарств з іншими сферами фінансової системи;
- дослідити особливості формування фінансової безпеки домогосподарств у ринковій економіці;
- проаналізувати доходи домогосподарств і напрями їх використання в регіонах України;
- дослідити наукові підходи до оцінки фінансових потоків домогосподарств;
- провести моніторинг стану фінансів домашніх господарств України;
- дослідити особливості глобалізації економіки та її впливу на фінанси домашніх господарств;
- навести шляхи збільшення фінансових ресурсів домогосподарств;
- запропонувати механізм забезпечення фінансової безпеки домашніх господарств.

Об'єктом дослідження є фінансові ресурси домогосподарств.

Предмет дослідження – відносини з приводу формування та використання фінансових ресурсів домогосподарств в контексті підвищення рівня фінансової грамотності населення.

Теоретико-методологічну основу дослідження складають

загальнонаукові та спеціальні наукові *методи дослідження*:

– за допомогою методів теоретичного пізнання розкрито сутність, значення та особливості формування та використання фінансових ресурсів домогосподарств;

– за допомогою методів економічного аналізу здійснено аналіз показників формування та використання фінансових ресурсів домогосподарств в Україні;

– для узагальнення та формулювання висновків використано діалектичний та абстрактно-логічний методи;

– прогностичний метод відображений під час формулювання рекомендацій щодо перспектив підвищення рівня доходів та якості життя домогосподарств.

Теоретико-інформаційна база дослідження. В роботі були використані праці зарубіжних та вітчизняних вчених, які займалися теоретичними аспектами дослідження особливостей та інструментів формування та використання фінансових ресурсів домогосподарств; наукові дослідження у сфері формування та використання фінансових ресурсів домогосподарств; офіційні сайти та інформація щодо показників та особливостей формування та використання фінансових ресурсів домогосподарств.

Наукова новизна дослідження полягає в обґрунтуванні науково-теоретичних підходів щодо впливу фінансової грамотності особистості на формування та використання ресурсів домогосподарств, а також визначенні напрямів її удосконалення в сучасних умовах державотворення.

Практичне значення одержаних результатів. Отримані результати дослідження мають наукове та прикладне значення. Насамперед, основні положення, висновки й рекомендації, викладені в роботі, можуть бути використані державними органами влади для розробки напрямів підвищення рівня доходів та якості життя домогосподарств України.

Апробація результатів дослідження. Окремі теоретичні та практичні результати кваліфікаційної роботи опубліковані у збірниках тез доповідей

студентської наукової конференції «Управління фінансами держави, регіону, підприємства та домогосподарства: погляди студентської молоді».

Структура кваліфікаційної роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Основний текст викладений на 76 сторінках і містить 7 таблиць та 18 рисунків. Список використаних джерел налічує 60 найменувань на 7 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВПЛИВУ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ НА ФОРМУВАННЯ І ВИКОРИСТАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ

1.1 Концептуальні основи фінансових ресурсів домашніх господарств

Під домашнім господарством розуміють групу фізичних осіб, які приймають самостійні господарські рішення. Домашні господарства є власниками факторів виробництва (праця, земля, капітал), які вони продають фірмам, отримуючи дохід, що дозволяє їм купувати вироблені фірмами блага, здійснювати заощадження. В рамках економічних відносин домашні господарства є власниками всіх виробничих факторів, хоча в реальній економіці частина їх належить також фірмам і державі. Мотивом участі домашніх господарств в економічній діяльності є найбільш повне задоволення індивідуальних потреб учасників домогосподарств [23, с. 29].

Перш ніж розглянути сутність фінансів домогосподарств, слід виділити наступні закономірності розвитку домашніх господарств в умовах ринкової економіки:

- розширення і ускладнення способів і методів господарювання, ресурсів домогосподарств;
- зростання ролі домогосподарств як інституційних структур, у яких є свої традиції і норми, які необхідно враховувати іншим суб'єктам ринку.

На споживчому ринку домашнє господарство є самостійним, воно незалежно приймає рішення, володіє будь-якими факторами виробництва і прагне до максимального задоволення своїх потреб. Домогосподарства беруть участь в різних економічних та фінансових відносинах:

- виступають в ролі покупців товарів / послуг на ринку, які були вироблені іншими учасниками;

- надають фірмам виробничі ресурси;
- утримують частину сформованого в економіці доходу, набуваючи при цьому різного роду активи (як фінансові, так і реальні).

У процесі їх діяльності формуються і використовуються доходи та фінансові ресурси, створюється загальний бюджет з метою його подальшого використання на певні витрати або на вкладення у фінансові активи, накопичення на випадок настання важких часів. Фінанси домогосподарств, як і фінанси суспільства в цілому, являють собою економічні грошові відносини щодо формування та використання фондів грошових коштів з метою забезпечення матеріальних і соціальних умов життя членів господарства та їх відтворення. Будучи ланкою у фінансовій системі на рівні окремої родини, вони виступають первинним елементом соціально-економічної структури суспільства. На відміну від фінансів комерційних підприємств і організацій, що мають вирішальне значення в створенні, первинному розподілі і використанні вартості валового внутрішнього продукту і національного доходу, фінанси домогосподарства є пріоритетною ланкою фінансової системи і відіграють важливу роль в загальній сукупності фінансових відносин [36, с. 103].

Таким чином, можна зробити висновок, що фінанси домогосподарств – це економічні грошові відносини щодо використання та формування фондів грошових коштів, в які вони вступають у процесі своєї діяльності з метою забезпечення соціальних і матеріальних умов життя її членів. Склад домогосподарств різний, однак, що стосується фінансових ресурсів, варто зазначити, що вони призначені для формування двох фондів: фонду споживання, суть якого полягає у задоволенні поточних потреб членів домогосподарства, і фонду накопичення, призначеного для реалізації відкладених потреб, таких як покупка дорогих товарів, капіталізація доходів або ж збереження поточного рівня життя.

Наявність багатства у домогосподарств, по-перше, забезпечує зростання особистого добробуту і соціальної безпеки; по-друге, реалізує

можливості розвитку особистості (відкриття власного підприємства, діяльність в якості вільної професії, творчу діяльність, отримання додаткової освіти і т. д.); по-третє, багатство домашніх господарств, поряд з потоками поточних доходів, створює стійку основу розвитку фінансів домогосподарств і формування інвестиційного капіталу економіки [27, с. 111].

У складі багатства домашніх господарств виділяється фінансове багатство домогосподарств. Під фінансовим багатством домогосподарств розуміється результат розвитку ощадного процесу на кожен момент. На відміну від власне заощаджень, фінансове багатство означає «елемент запасу, грошову частину стану сім'ї на дату, результат сумарного накопичення в процесі безперервного приєднання нових заощаджень до сум, накопичених за попередні роки» [46, с. 232].

Основні складові елементи багатства домогосподарств наступні:

- вклади і депозити в банках;
- готівкові гроші;
- вкладення в цінні папери;
- запаси коштів у готівковій валюті.

До джерел фінансового багатства домогосподарств, на нашу думку, можна включити власність в рухомій та нерухомій формах, матеріальні запаси в незавершених сімейних інвестиціях, що оцінюються в грошовому еквіваленті. Оцінка фінансового потенціалу домогосподарств показує запас (як правило, в роках) щодо поточного споживання і характеризує потенційні можливості розширення споживання домогосподарствами товарів і послуг, рівень свободи при виборі якості життя. Оскільки можлива ситуація, коли грошовий дохід домогосподарств перевищує кошти, спрямовані на споживання, то в цьому випадку відсотки за вкладами, доходи від власності, від підприємницької діяльності, дивіденди по акціях, а також частина оплати праці зберігаються в певній формі. Зокрема, вони трансформуються в елементи фінансового багатства по різним матеріальним (наприклад, векселі,

сертифікати, акції, валюта) і нематеріальним (банківські депозити, металеві та валютні рахунки) носіям [45, с. 13].

Тим часом, частину коштів домогосподарства можуть направляти і на збільшення основного капіталу: придбання нерухомості (землі і т.д.). Ці придбання в разі потреби можуть стати джерелом додаткових коштів. Вони ж збільшують багатство домогосподарств. Отже, найбільш типовим формулюванням, що відображає сутність фінансів домогосподарств, є наступне: фінанси домогосподарств – це сукупність економічних (грошових) відносин з приводу утворення, розподілу і використання фондів грошових коштів на споживчі цілі та заощадження домашніх господарств. Домашні господарства акумулюють і використовують кошти, що надходять в домогосподарство з різних джерел.

Основна частина фінансових ресурсів домогосподарства представлена грошовими доходами – коштами, заробленими або отриманими членами домогосподарства протягом певного періоду часу, як правило, одного року, необхідними для підтримки фізичного, морального, економічного та інтелектуального стану членів домогосподарства на певному рівні задоволення їх потреб. Крім грошових доходів, домогосподарства можуть отримувати доходи в натуральній формі, які, в основному, складаються з продуктів, отриманих в особистому підсобному господарстві або в порядку натуральної оплати від сільськогосподарських організацій і спожитих в сім'ї. Але останні не є фінансовими ресурсами, так як обов'язковою ознакою фінансових ресурсів є їх грошовий характер [8, с. 84].

Фінансові ресурси домогосподарств можуть формуватися під впливом двох груп факторів:

- фактори історії;
- чинники сучасності.

Перша група чинників включає в себе фактори, які склалися в минулий період життя громадянина, а можливо, ще до його народження, які

впливають на фінансове благополуччя в сьогодні. До таких факторів відносять:

- спадок;
- рівень розвитку конкретної країни;
- рівень життя її громадян.

До другої групи включені фактори, що впливають на фінансове благополуччя громадянина в даний час. До них слід віднести:

- рівень людського капіталу, який характеризується рівнем освіти індивіда і його професійними навичками;
- економічну політику держави, що впливає як на динаміку національного доходу, так і на співвідношення доходів в різних секторах економіки.

Отже, фінансові ресурси домашніх господарств представляють собою сукупний фонд грошових коштів, що знаходиться в розпорядженні домогосподарства. Узагальнюючи підходи фінансової науки до визначення фінансових ресурсів домашніх господарств, візьмемо за основу розуміння цих ресурсів як сукупності коштів, що знаходяться в розпорядженні домогосподарств і використовуються в цілях звичайного споживання і накопичення [4, с. 133].

Специфічний зміст фінансових ресурсів домашніх господарств досить повно визначається наявністю наступних ознак:

- по-перше, це кінцеві доходи, тобто грошові кошти, призначені до обміну на товари і послуги;
- по-друге, будучи кінцевим фінансовим результатом процесу відтворення, вони використовуються і можуть бути використані не лише на кінцеве споживання, а й на накопичення (заощадження), що припускає можливість їх подальшого інвестування;
- по-третє, кінцевим носієм доходів можуть виступати різноманітні фінансові інструменти (в умовах існування грошового ринку це не лише

гроші, але й інші фінансові інструменти, що підтверджують право їх власника на певну частину суспільного продукту; до цих фінансових інструментів, термін обігу яких менше року, відносяться векселі, облігації, депозитні сертифікати та інші короткострокові активи);

– по-четверте, до складу фінансових ресурсів включаються кошти, отримані в кредит [49, с. 419].

Відомо, що фінансові відносини носять, як правило, грошовий характер. Ведення домашнього господарства в умовах ринкової економіки неможливе без використання грошей, отже, існує реальна база для виникнення фінансових відносин на рівні домашнього господарства. Домашнє господарство в умовах ринкової економіки не може знаходитися поза фінансових відносин, воно постійно вступає в такі відносини, що виникають як всередині домашнього господарства, так і з зовнішніми по відношенню до домашнього господарства ринковими суб'єктами.

Також зазначимо, що через функції домогосподарств транслюється їх соціально-економічна сутність. На сьогоднішній день це:

1. Контрольна функція.

Вона полягає в підтримці певного рівня споживання, що є звичайним для сім'ї та її членів, оскільки він не завжди стабільний і може варіюватися під впливом різних факторів.

2. Розподільна функція.

Вона характеризується первинним розподілом доходів. Саме за допомогою цієї функції відбувається забезпечення кожної людини ресурсами, необхідними для нормального існування. Варто відзначити, що сімейний бюджет розподіляється вже після виплат по податках та інших обов'язкових платежах.

3. Інвестиційна функція.

Домогосподарства – це один з ключових постачальників фінансових ресурсів для економіки. Проте, на думку провідних фахівців, ці фінансові ресурси практично не задіюються в нарощуванні інвестиційного потенціалу

країни [19, с. 30]. Таким чином, необхідним є створення нових напрямків державної політики щодо стимулювання ощадної поведінки домогосподарств з подальшою трансформацією цих заощаджень в інвестиції.

4. Регулююча функція. Її суть полягає в збалансованому розвитку домогосподарств з урахуванням узгодження інтересів і знаходженні взаєморозуміння між учасниками шляхом перерозподілу грошових коштів або ж за допомогою саморегулювання.

Всі перераховані вище функції домогосподарств корелюють між собою і діють паралельно, доповнюючи одна одну. Можна зробити висновок, що фінанси домогосподарств є однією із складових частин фінансової системи держави, кожен елемент якої унікальним чином впливає на процес суспільного відтворення.

Варто відзначити, що в даний час ставлення економістів до домогосподарств як до самостійного економічного суб'єкта принциповим чином змінилось. З'явилося безліч робіт і публікацій з дослідження фінансів домогосподарств і їх ролі у фінансовій системі держави в цілому. На сьогоднішній день вже загально визнано, що домогосподарства є значущим суб'єктом ринку на рівні з фірмами і державою, а їх фінанси мають важливе значення, яке:

- дедалі зростає і забезпечує соціальну стабільність суспільства;
- служить джерелом формування бюджету;
- є джерелом залучення інвестицій для розвитку економіки країни;
- є джерелом фінансування внутрішнього державного боргу;
- є джерелом формування страхового фонду і т.д. [14].

Таким чином, саме домашні господарства є найчисленнішим економічним суб'єктом, від діяльності якого залежить добробут населення, тому в сучасних умовах все більш значущою стає роль домогосподарств як найстабільнішого осередку суспільства. При оцінці впливу сектора домашніх господарств на економіку сучасна економічна наука значну роль відводить потенціалу накопиченого домашніми господарствами багатства.

1.2 Специфічні ознаки та вплив фінансових ресурсів домашніх господарств на фінансову грамотність населення

Домашнє господарство є найважливішим суб'єктом ринку поряд з фірмою і державою. Сукупність домогосподарств має принципову важливість для національної економічної системи, так як домогосподарства є одним з основних суб'єктів економіки, які представляють інтереси більшої частини населення. Думка домогосподарств враховується в усіх процесах макрорегулювання і відбивається в статистичній звітності.

Фінанси домогосподарства взаємодіють з централізованими фінансами і децентралізованими фінансами підприємств різних форм власності, а також з фінансовим ринком. Між ними виникають безперервні грошові потоки: односторонні, дво- і багатосторонні. Між домашнім господарством і державою постійно відбувається рух грошових потоків. Члени домогосподарств надають працю працівників для державного сектора, продають державі товари та послуги власного виробництва, за це господарство отримує оплату праці і прибуток. Крім того, фінансові відносини виникають і при оплаті податків, зборів, мит та відрахувань до державної скарбниці і соціальних позабюджетних фондів [39, с. 62].

Разом з тим, домогосподарства отримують від уряду різні грошові трансферти, а також громадські блага і послуги в натуральній формі. Грошові потоки виникають у домашніх господарств і з недержавним сектором економіки – підприємствами, організаціями, компаніями. В результаті кругообігу фінансових ресурсів домогосподарства можуть задовольняти свої особисті потреби сьогодні і в перспективі на майбутнє.

З урахуванням сучасної концепції людського капіталу, при визначенні багатства домашніх господарств можна виділити три його головні складові: основний капітал (нефінансові активи), фінансовий капітал (фінансові активи), людський капітал. Поняття «основний капітал» включає

нерухомість, засоби виробництва (які використовуються з метою підприємницької діяльності), землю, природні ресурси в особистій власності і тд. Основними складовими фінансового капіталу домашніх господарств виступають грошові вклади, цінні папери, страхові резерви, готівка. Іншими словами, багатство домашніх господарств складається з чистої вартості активів і майна, якими володіє людина в певний момент часу і, на відміну від потоку його поточного доходу, визначається як запас. Багатство домашніх господарств є частиною національного багатства.

Таким чином, фінанси домогосподарств є одним з елементів фінансової системи держави. Кожен з цих елементів певним чином впливає на процес суспільного відтворення. Специфіка фінансів домогосподарств визначена тим, що ця сфера фінансових відносин в найменшій мірі регламентована державою. Домашнє господарство самостійно приймає рішення про необхідність і способи формування грошових фондів, їх величину й цільове призначення, про час їх використання. Іншими словами, в умовах ринкової економіки держава не має інструментів прямого впливу на процес розподілу наявного доходу домашніх господарств.

Результати економічної та виробничої діяльності членів домогосподарств впливають на добробут як окремого домогосподарства, так і всього населення країни, а розширення споживання й інвестиційний характер заощаджень домогосподарств є фактором розвитку національної економіки [37, с. 76]. У зв'язку з цим дуже важливо знати можливості домашніх господарств у споживанні й інвестуванні коштів. Фінансовий потенціал домогосподарств як частина фінансового потенціалу країни є резервом інвестиційних джерел для зростання економіки і збільшення надходжень до доходів бюджетів різного рівня.

До внутрішніх фінансів домашнього господарства належать відносини, що виникають між його учасниками з приводу формування сімейних грошових фондів, що мають різне цільове призначення:

- страхового резерву для підтримки рівня поточного споживання;

- грошового резерву для підвищення рівня капітальних витрат;
- грошового фонду з метою його подальшого інвестування (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Система зовнішніх фінансових відносин домогосподарств

Джерело: побудовано автором за даними [16; 23; 35]

З малюнку видно, що домашнє господарство вступає у фінансові відносини:

- з іншими домашніми господарствами з приводу формування і використання спільних грошових фондів (до них не належать відносини взаємного обміну, в яких також можуть брати участь домашні господарства);

- з підприємствами, що працюють в різних сферах матеріального виробництва або виробництва послуг і виступають в якості роботодавців по відношенню до учасників домашнього господарства з приводу розподілу частини виробленого валового внутрішнього продукту в його вартісній формі;

- з комерційними банками з приводу залучення споживчих та іпотечних кредитів, їх погашення; з приводу розміщення тимчасово вільних грошових коштів на банківському рахунку;

- зі страховими компаніями з приводу формування і використання різного роду страхових фондів;

– з державою з приводу оподаткування, формування і використання бюджетних та позабюджетних фондів [34, с. 228].

Перераховані вище відносини складають соціально-економічний зміст категорії «фінанси домашнього господарства». Фінанси домашнього господарства є системою взаємозалежних елементів, об'єднаних спільною метою – фінансування нормальної життєдіяльності людини та задоволення потреб, необхідних для підтримки повноцінного функціонування базового активу як людського капіталу. У широкому сенсі фінанси домашнього господарства як система включають

- 1) фінансові знання, фінансову грамотність;
- 2) фінансову структуру;
- 3) фінансову діяльність, тобто здійснення платежів, витрат, інвестування;
- 4) взаємодії з фінансовими організаціями в процесі здійснення фінансової діяльності [7, с. 32].

Формування грошових ресурсів домогосподарств здійснюється в результаті підприємницької діяльності, по каналах поточних соціальних трансфертів, доходів від власності. Грошові кошти використовуються на споживання і заощадження. В результаті здійснюється взаємодія домогосподарств з виробничою і фінансовою сферою. Оскільки фінанси обумовлені грошовими доходами, то реальною формою, яка розкриває сутність абстрактної категорії «фінанси домашніх господарств», є фінансові ресурси домогосподарств.

Матеріальними носіями фінансових відносин є фінансові ресурси домашнього господарства – сукупність грошових доходів, надходжень і накопичень домашніх господарств, які формуються і використовуються для забезпечення їх життєдіяльності, інвестиційної діяльності та виконання фінансових зобов'язань.

Найважливішим фактором розвитку економіки країни і регіонів є продумана державна соціально-економічна політика. Одним із завдань

держави по відношенню до своїх громадян є забезпечення соціально-економічних прав і гарантій кожному, незалежно від місця проживання. Це забезпечується функціонуванням системи суспільних відносин і розкривається категорією «соціальний захист населення».

Дана категорія пов'язана з наступними факторами:

- рівень життя населення;
- прибутки витрати;
- фінанси домашніх господарств;
- потенціал домогосподарств щодо формування і розвитку людського капіталу, який є головним елементом стратегічного поступального розвитку суспільства [9, с. 126].

Саме людський капітал вважається життєво необхідним для соціально-економічного розвитку, підвищення конкурентоспроможності регіонів і країни. З огляду взаємодії та взаємовпливу фінансів домогосподарств та інших елементів на сучасному етапі виділяються два основні підходи до визначення поняття «фінанси домашніх господарств». Перший підхід трактує фінанси домашніх господарств як сукупність економічних грошових відносин, пов'язаних з формуванням і використанням грошових коштів, створюваних в результаті індивідуальної трудової діяльності. Це проявляється у функції забезпечення матеріальних і соціальних умов життя членів домашнього господарства і їх відтворення [49, с. 6]. Таким чином, з мікроекономічної точки зору і з метою мікроаналізу домогосподарство – це група осіб (крім випадків, коли домогосподарство складається з однієї людини), які досягли між собою певних домовленостей для забезпечення власного споживання.

Другий підхід до трактування аналізованої категорії будується на макроекономічній позиції і заснований на оцінці в цілому ролі домогосподарств як частини соціально-економічної системи, що відіграє особливу роль в процесі відтворення ВВП. У зв'язку з цим з метою

макроекономічного аналізу домашнє господарство розглядається як елемент національної економіки.

Все сказане дозволяє зробити висновок, що головна роль домогосподарства полягає в прямому впливі на фінансові та економічні процеси шляхом інвестування заощаджень, створення попиту на продукцію і послуги в певних сферах економіки. Попит на товари і послуги формується залежно від доходів і особистих мотивів учасників домогосподарств, а особисті мотиви впливають з рівня освіченості громадян і загальної фінансової грамотності населення.

1.3 Фінансова безпека домогосподарств у ринковій економіці

Варто зазначити, що сьогодні найбільша кількість фундаментальних наукових розробок присвячена економічній безпеці держави, суспільства і особистості. У той же час практично немає жодного аспекту безпеки держави, який би безпосередньо не залежав від забезпечення його фінансової безпеки. Остання традиційно розглядається як складова частина більш широкого явища – економічної безпеки. В сучасних умовах посилення фінансової турбулентності як на внутрішніх, так і на зовнішніх ринках багато країн світу переходять від політики відкритості та транспарентності до протекціонізму з метою забезпечення своєї національної безпеки, де все більшу роль починає відігравати її фінансова складова – фінансова безпека.

Традиційно центральну роль в забезпеченні національної безпеки відіграє економіка, кровиносною системою якої є кредитно-фінансова сфера. Поняття фінансової безпеки на сьогоднішній не має день однозначного визначення, але ми будемо виходити з дефініції, запропонованої Велесик І.: «фінансовою безпекою можна назвати стан забезпечення стабільності та захищеності, стійкості розвитку фінансових відносин, які складаються на різних рівнях та у різних сферах фінансової системи, що досягається за

допомогою реалізації заходів щодо нейтралізації зовнішніх і внутрішніх загроз» [2].

На нашу думку, фінансову безпеку можна визначити як такий стан фінансових відносин, за якого утворюються прийнятні умови та необхідні ресурси задля розширеного відтворення, економічного зростання та зростання добробуту населення, а також зростання стабільності та збереження цілісності і єдності фінансової системи країни, її успішного протистояння внутрішнім та зовнішнім факторам дестабілізації фінансового становища.

Вважаємо, що одним з найважливіших компонентів в забезпеченні фінансової складової економічної безпеки, що є в даний час найменш задіяним (не як об'єкт захисту, а як джерело зміцнення фінансової безпеки), може стати сектор домогосподарства, фінансові ресурси якого можна порівняти з державним і бізнес-секторами.

Фінансова безпека домашніх господарств являє собою сукупність соціально-економічних та правових відносин, що забезпечують такий стан фінансів домашніх господарств, при якому вони стійкі до зовнішніх загроз і ризиків, незалежні в ефективному формуванні та в раціональному використанні фінансових ресурсів для реалізації своїх функцій [40, с. 57].

Поняття фінансової безпеки характеризується сукупністю суспільно-економічних відносин між економічними суб'єктами всередині країни і з зовнішнім світом з приводу їх розширеного відтворення на основі формування і використання фондів грошових засобів в ході реалізації інтересів, підтримки стабільності держави; його економічної і технологічної незалежності, стійкості по відношенню до можливих загроз; захисту суспільства в цілому, його окремих членів, сімей і соціальних верств, задоволення їх потреб. Наукові підходи до визначення сутності фінансів домогосподарств подано в табл. 1.1.

Наукові підходи до трактування поняття «фінансова безпека домогосподарства»

Автор	Визначення
Драган О.О. [13]	«Цілісність системи надання можливостей економічного розвитку і саморозвитку домогосподарств, що забезпечує стабільне збереження параметрів гідного рівня життя, підвищення опірності загрозам»
Жихар О.Б., Фоменко О.Б. [14]	«Захищеність суб'єктів соціально-економічних відносин на всіх рівнях, починаючи з держави і закінчуючи кожним її громадянином, оскільки проявляється через захищеність діяльності від негативних впливів зовнішнього середовища, а також спроможність швидко усунути різноманітні загрози або пристосовуватися до існуючих умов, що не позначаються негативно на його діяльності»
Зварич М.С.	«Безперервне й стале підтримання такого фінансового стану домогосподарства, який характеризується стійкістю до впливу внутрішніх і зовнішніх загроз та небезпек в процесі їх життєдіяльності, здатність домогосподарства реалізовувати власні фінансові інтереси, а також забезпечувати гідний рівень життя» [17]. «Такий стан життєдіяльності домашнього господарства, при якому забезпечується правовий та економічний захист життєвих інтересів його членів, дотримуються конституційні права, забезпечується гідний і якісний рівень життя незалежно від впливу внутрішніх та зовнішніх загроз» [18]. «Фінансовий стан домогосподарств, для якого характерна стійкість до впливу зовнішніх і внутрішніх загроз, здатність реалізовувати фінансові інтереси всіх членів домогосподарства та забезпечувати їм гідний рівень життя» [19].
Лиса О.В., Кухарєва О.О. [31]	«Відповідний стан фінансів домогосподарств, при якому вони здатні протистояти різноманітним загрозам і ризикам, раціонально формуючи та ефективно використовуючи свої фінансові ресурси»

Узагальнивши наведені визначення, ми сформулювали власне визначення терміну «фінансова безпека домогосподарств»: це стійкий фінансовий стан домогосподарств, за якого члени господарства мають змогу забезпечити собі той рівень життя, за якого вони відчують себе економічно та фінансово захищеними від різного роду ризиків та негативних впливів. Також варто відзначити, що на рівні домашнього господарства фінансова безпека охоплює не лише безпеку особистості, але і фінансову безпеку фізичної особи як суб'єкта підприємництва.

Варто зазначити, що при дослідженні значення фінансової безпеки домогосподарств необхідно враховувати ті фактори, що сприяють забезпеченню такої безпеки (рис. 1.2).

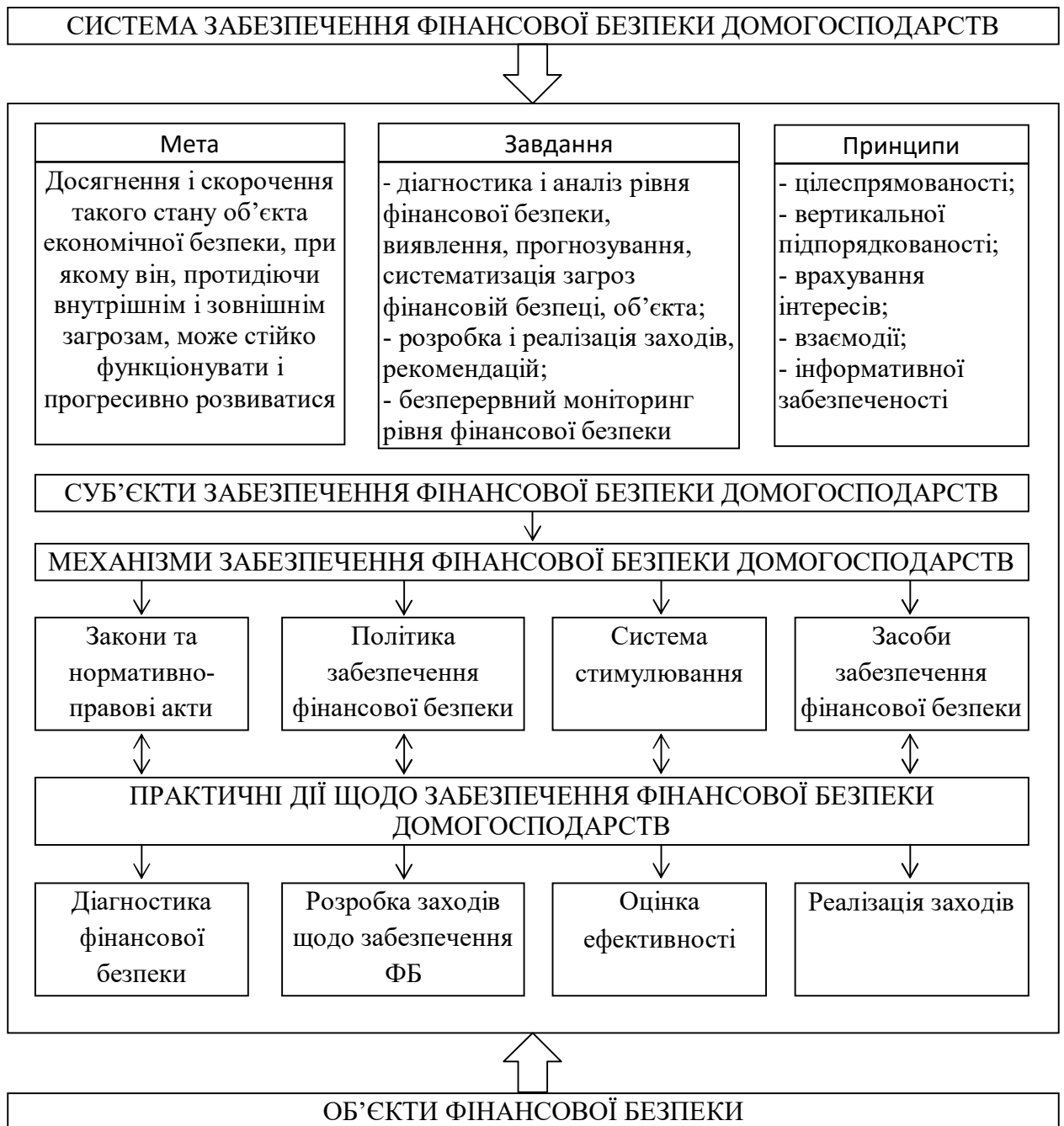

Рис. 1.2. Модель системи забезпечення фінансової безпеки домогосподарств

Джерело: побудовано автором за даними [14; 17]

Для досягнення прийняттого рівня фінансової безпеки домашніх господарств, перш за все, слід забезпечити постійну їх платоспроможність,

високу ліквідність їх фінансових активів, фінансову незалежність і високу результативність фінансово-господарської діяльності. У зв'язку з цим необхідно здійснювати оцінку великого масиву показників, які всебічно характеризують всі сторони фінансово-господарської діяльності домогосподарств для виявлення глибинних причин зміни їх фінансового стану.

Загалом на стан фінансової безпеки домогосподарств здійснюють вплив відповідні суб'єкти (рис. 1.3).

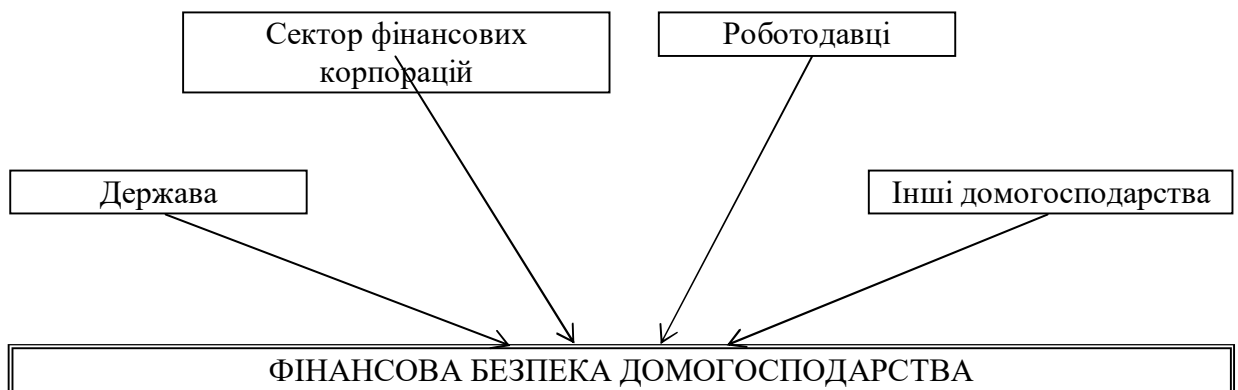

Рис. 1.3. Суб'єкти, що впливають на рівень фінансової безпеки домогосподарств [17, с. 41]

Фінансова безпека та фінансовий стан тісно пов'язані між собою, оскільки від фінансового стану залежить рівень фінансової безпеки будь-якого суб'єкта економічних відносин, в тому числі – домогосподарств. До того ж, аналіз фінансової літератури показав, що ряд авторів серед методик оцінки рівня фінансової безпеки пропонують оцінювати її на основі визначення загального стану фінансово-господарської діяльності.

Вважаємо за необхідність визначення основних факторів впливу на фінансову безпеку домогосподарств (рис. 1.4).

<i>За характером виникнення</i>	<i>Суб'єктивні</i>	а) фінансова самостійність; б) психологічні особливості осіб, що входять в домогосподарство; в) спосіб життя, яке веде домогосподарство; г) мотивація і передбачення дій; д) рівень фінансової активності членів домогосподарства; е) рівень фінансової грамотності
	<i>Об'єктивні</i>	а) зміна умов реалізації трудового потенціалу; б) соціальне середовище, в якому функціонує домогосподарство
<i>За сферою виникнення</i>	<i>Зовнішні</i>	а) економічна ситуація в країні; б) рівень розвитку фінансових інститутів; в) система соціального страхування; г) система пенсійного забезпечення; д) рівень стабільності законодавчої бази
	<i>Внутрішні</i>	а) фінансовий потенціал домогосподарства; б) фінансові відносини між членами домогосподарства; в) фінансові цілі і поведінка членів домогосподарства; г) результати фінансової діяльності домогосподарства
<i>За можливістю передбачення</i>	<i>Прогнозовані</i>	а) рівень економічного розвитку домогосподарства; б) диференціація доходів і зміна життєвого рівня; в) рівень доступності соціальних послуг
	<i>Непрогнозовані</i>	а) правдивість інформаційного потоку; б) індивідуальна реакція на нововведення; в) невизначеність середовища; г) випадкові чинники
<i>За природою походження</i>	<i>Організаційні</i>	а) кооперація праці; б) раціональний розподіл обов'язків серед членів домогосподарства
	<i>Інституційні</i>	а) правила сумісного господарювання; б) сумісне вирішення фінансових питань; в) дотримання традицій
<i>За рівнем виникнення</i>	<i>Мікрорівень</i>	а) фінансово-господарська діяльність окремого домогосподарства; б) фінансово-господарська діяльність суб'єкта господарювання, власником якого є домогосподарство, або де працюють члени домогосподарства
	<i>Мезорівень</i>	фінансово-економічний стан регіону, галузі
	<i>Макрорівень</i>	соціально-економічний розвиток країни
	<i>Мегарівень</i>	співпраця держави з іншими країнами і міжнародними фінансовими інститутами
<i>За видами</i>	<i>Політичні</i>	рівень довіри до влади
	<i>Економічні</i>	а) цінова й товарна політика держави, б) податково-бюджетна політика держави; в) політика оплати праці
	<i>Соціальні</i>	соціальна й освітня політика, рівень охорони здоров'я, соціальне забезпечення, рівень безробіття та частка працездатного населення
	<i>Демографічні</i>	рівень народжуваності та смертності

Рис. 1.4. Чинники впливу на фінансову безпеку домогосподарств

Джерело: побудовано автором на основі [17, с. 43-44]

Наведена вище класифікація – важливий елемент аналізу фінансової безпеки домогосподарств, адже вона допомагає виявити загальні закономірності й особливості формування, розвитку й функціонування домогосподарств, а також визначити напрями формування механізму забезпечення фінансової їх безпеки. Вище наведені чинники мають змогу як позитивно, так і негативно впливати на рівень фінансової безпеки домогосподарств.

Також наведемо основні напрями аналізу фінансової безпеки домогосподарств (рис. 1.5).

Рис. 1.5. Основні напрями аналізу фінансової безпеки домогосподарств

Джерело: побудовано автором на основі [17, с. 67]

У сучасному світі домогосподарства є активними учасниками соціально-економічних, в тому числі і фінансових, відносин. Кожне домогосподарство приймає рішення щодо наявних в їх розпорядженні коштів, бере участь в довгострокових страхових, іпотечних та пенсійних програмах, що підвищує особисту відповідальність громадян за власні фінансові рішення, економічне благополуччя. Відповідно зростає актуальність питань, пов'язаних з фінансовою грамотністю домогосподарств.

Рівень фінансової грамотності впливає на поточне фінансове планування та управління фінансовими засобами окремих громадян і домогосподарств, у яких зосереджена основна частина всіх коштів країни. Виходячи з цього, компетентний інвестор, що вибирає потрібний для себе фінансовий продукт, ефективно використовує знання і навички управління особистими фінансовими ресурсами, сприятиме забезпеченню не лише власного добробуту та фінансової безпеки, а й зміцненню стабільності фінансової системи країни.

Для ефективного розвитку людського суспільства необхідним є індивідуальний розвиток. В умовах мінливого зовнішнього середовища необхідна варіація і вироблення нових якостей людини, зокрема – фінансова грамотність, яка в концепції людського капіталу відноситься до категорій знання і навичок [24, с. 22].

При розгляді фінансової грамотності домогосподарств ми вважаємо, що перехід до ринку кардинально змінив умови життєдіяльності людини – її фінансове благополуччя стало визначатися не утворенням громадських фондів споживання, а особистими доходами і якістю управління ними. Без перебільшення можна сказати, що величина особистих фінансів і переваги домогосподарств в їх використанні формують вигляд і характер національної економіки. Мало того, ринкова система стабільна і здатна до відтворення настільки, наскільки домогосподарства адаптовані до тієї системи, в якій вони проживають.

Фінансова грамотність, безумовно, розширює вибір стратегій фінансової поведінки, однак з позиції концепції людського капіталу розширення вибору слід трактувати як збільшення можливостей отримання доходу або збільшення можливостей досягнення особистої фінансової стабільності та незалежності. Це означає, що грошовим еквівалентом фінансової грамотності повинні стати доходи від власності у вигляді дивідендів, відсотків, ренти, орендної плати. Фінансова грамотність в кінцевому підсумку повинна приводити до капіталізації знань і поліпшення якості життя її носія [28, с. 240].

Вплив фінансової грамотності на загальний людський капітал істотний, адже раціональне управління фінансовою складовою домогосподарства дозволяє гармонійно використовувати і розкривати весь потенціал людського капіталу домогосподарства, не відволікаючись на вирішення фінансових проблем, що виникли через недостатню фінансову грамотність. Фінансова грамотність допомагає домогосподарствам ефективно планувати і використовувати особистий бюджет, приймати рішення в області особистих фінансів, виходячи зі своїх довгострокових інтересів, розпізнавати загрози і знижувати ризики шахрайства з боку потенційно недобросовісних учасників ринку, уникати зайвої особистої заборгованості, орієнтуватися в складних послугах та продуктах, що пропонуються фінансовими інститутами [32, с. 121].

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що фінансова безпека нерозривно пов'язана з фінансовими відносинами, що виникають між усіма сферами і ланками фінансової системи, а також із фінансовою грамотністю домогосподарств. Специфічні відносини виникають і в сфері фінансів домашніх господарств як власників факторів виробництва. Тому фінансова безпека домашніх господарств як економічна категорія являє собою сукупність соціально-економічних та правових відносин, що забезпечують такий стан домашніх господарств, при якому вони стійкі до зовнішніх загроз

і ризиків, незалежні в ефективному формуванні та у раціональному використанні фінансових ресурсів для реалізації своїх функцій.

Висновки до розділу 1

Таким чином, фінансова грамотність як елемент людського капіталу – це невіддільна від людини здатність свідомо брати участь в суспільному відтворенні в якості інвестора, яка при розумному і відповідальному підході до вибору фінансових інструментів повинна генерувати дохід або принаймні забезпечувати фінансову стабільність носію знань. Недостатня фінансова грамотність призводить до негативних наслідків як для особистого добробуту населення, так і для економіки в цілому. Якщо протягом трудового життя люди недостатньо зберігають фінансові ресурси для того, щоб накопичити їх на гідну пенсію, або, взявши кредит, виявляються не в змозі його виплатити, то це знижує рівень їх особистого добробуту.

Узагальнюючи вищевикладене, можна зробити висновок, що фінансова грамотність виступає в якості важливого фактора в благополуччі домогосподарств і може вважатися невід'ємною частиною людського капіталу як індивіда, так і домогосподарства, членом якого є індивід.

РОЗДІЛ 2

ДЮЧА ПРАКТИКА ФОРМУВАННЯ І ВИКОРИСТАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ

2.1. Аналіз практики формування фінансових ресурсів домогосподарств в регіонах України

З позиції макроекономічного підходу доходи домогосподарств відображають сукупність економічних відносин, за допомогою яких заново створена у суспільстві вартість розподіляється між власниками факторів виробництва, а також здійснюється перерозподіл первинних доходів з метою оптимізації кінцевого споживання благ та послуг у межах суспільства. З позиції мікрорівня доходи домогосподарств є сукупністю надходжень упродовж певного періоду часу з усіх можливих джерел (як у грошовій, так і негрошовій формі), які збільшують активи домогосподарства й можуть бути спожиті ним без зменшення реальної вартості його майна [49, с. 119].

Варто наголосити, що в Україні ситуація із формуванням у домогосподарств достатніх фінансових ресурсів для забезпечення власних потреб споживчого і неспоживчого характеру є вкрай неоднозначною. Так, «...циклічні коливання соціально-економічного розвитку вносять корективи у процес формування трудових доходів населення, створення певних заощаджень та їх інвестування в економіку» [16, с. 4]. Відтак, зрозуміло, що в разі стабілізації економічної ситуації в країні, зростання ділової активності населення та акумулювання значних фондів фінансових ресурсів у громадян спостерігається поживлення участі домогосподарств в інвестиційних процесах, тому найбільш сприятливою у цьому контексті є забезпечення перманентного зростання реальних доходів громадян на основі адекватного зростання продуктивності праці, збільшення рівня ВВП і практичне втілення прогнозованої ситуації в країні.

Фінансові ресурси домогосподарств є одним із найважливіших показників добробуту суспільства, рівня соціального та економічного розвитку держави. Основна частина фінансових ресурсів домогосподарств формується за допомогою грошових доходів. Тому для вимірювання рівня життя населення потрібно здійснити насамперед аналіз структури їх доходів у сучасних умовах.

Перш ніж проаналізувати доходи домогосподарств, охарактеризуємо домогосподарства України за останні 5 років (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Характеристика домогосподарств України у 2015-2019 рр.

	2015	2016	2017	2018	2019
Середній розмір домогосподарства, осіб	2,59	2,58	2,58	2,58	2,58
Середній розмір домогосподарства у розрахунку на умовних дорослих, осіб	2,11	2,11	2,11	2,11	2,11
Розподіл домогосподарств за кількістю осіб у їх складі	%				
одна особа	20,3	19,7	19,9	19,7	19,5
дві особи	32,5	32,3	32,0	32,8	33,4
три особи	25,9	26,9	27,3	26,5	26,7
чотири особи і більше	21,3	21,1	20,8	21,0	20,4
Частка домогосподарств із дітьми до 18 років (%)	38,2	38,2	38,2	37,8	37,9
Частка домогосподарств без дітей (%)	61,8	61,8	61,8	62,2	62,1
Розподіл домогосподарств із дітьми за кількістю дітей у їх складі	%				
одна дитина	75,7	76,0	75,4	75,1	74,6
дві дитини	21,2	21,4	21,9	21,4	22,6
три дитини і більше	3,1	2,6	2,7	3,5	2,8

Джерело: побудовано автором за даними [12]

З таблиці бачимо, що середній розмір домогосподарств зменшився у 2016 р., а останні 4 роки залишався незмінним. Упродовж досліджуваного періоду переважали домогосподарства з 2-х осіб, а також без дітей. Серед домогосподарств, які мають дітей, найбільшу частку склали домогосподарства із 1 дитиною. Загалом в Україні розподіл населення за рівнем середньодушових доходів мав наступний вигляд (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Розподіл населення за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів у місяць, грн.

	2015	2016	2017	2018	2019
до 3000,0	80,2	64,4	36,6	20,9	10,7
3000,1-4000,0	19,8	35,6	30,8	27,3	19,2
4000,1-5000,0	17,8	22,8	20,6
5000,1-6000,0	14,8	29,0	16,6
6000,1-7000,0	10,4
7000,1-8000,0	7,9
8000,1-9000,0	4,6
9000,1-10000,0	3,2
10000,1-11000,0	2,3
11000,1-12000,0	1,5
понад 12000,0	3,0

Джерело: побудовано автором за даними [12]

Отже, у 2017-2018 рр. було зафіксовано загальне зростання показника, а у 2019 р. найбільша частка населення мала дохід в розмірі 4-5 тис. грн. в місяць (рис. 2.1).

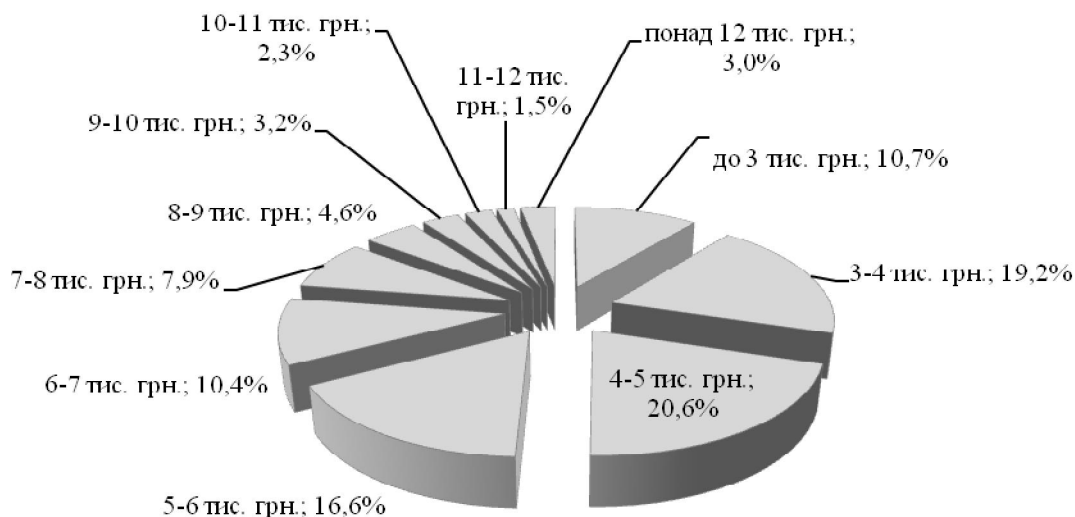

Рис. 2.1. Структура населення України за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів у місяць

Джерело: побудовано автором за даними [12]

Стан фінансів домогосподарств України демонструють такі показники, як середньодушові еквівалентні загальні доходи (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Диференціація життєвого рівня населення України у 2015-2019 рр.

	2015	2016	2017	2018	2019
Чисельність населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими законодавчо встановленого прожиткового мінімуму:					
млн. осіб	2,5	1,5	0,9	0,5	0,4
у відсотках до загальної чисельності населення	6,4	3,8	2,4	1,3	1,1
Чисельність населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими фактичного прожиткового мінімуму:					
млн. осіб	20,2	19,8	13,5	10,6	8,9
у відсотках до загальної чисельності населення	51,9	51,1	34,9	27,6	23,1
<i>Довідково:</i>					
середньорічний розмір законодавчо встановленого прожиткового мінімуму (у середньому на одну особу в місяць, грн.)	1227,3	1388,1	1603,7	1744,8	1902,1
середньорічний розмір фактичного прожиткового мінімуму (у середньому на одну особу в місяць, грн.)	2257,0	2642,4	2941,5	3262,7	3660,9
Квінтільний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення, разів	1,9	1,9	1,9	2,0	2,1
Квінтільний коефіцієнт фондів (по загальних доходах), разів	3,2	3,0	3,3	3,3	3,5

Джерело: побудовано автором за даними [12]

Варто відзначити зменшення частки домогосподарств із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими прожиткового мінімуму. Також зазначимо, що у 2018-2019 рр. зросла величина квінтільного коефіцієнту диференціації загальних доходів населення, тобто зросло співвідношення мінімального рівня доходів серед найбільш забезпечених 20% населення до максимального рівня доходів серед найменш забезпечених 20% населення, ранжованого за показником середньодушових еквівалентних доходів. Також у 2019 р. відбулось зростання квінтільного коефіцієнту фондів (по загальних доходах), що свідчить про збільшення співвідношення сумарних доходів найбільш та

найменш забезпечених 20% населення, ранжованого за показником середньодушових еквівалентних доходів.

Варто відзначити щорічне зростання загальної величини номінальних доходів домогосподарств України протягом останніх 5 років, тоді як поточні витрати також зростали, як свідчить рис. 2.2.

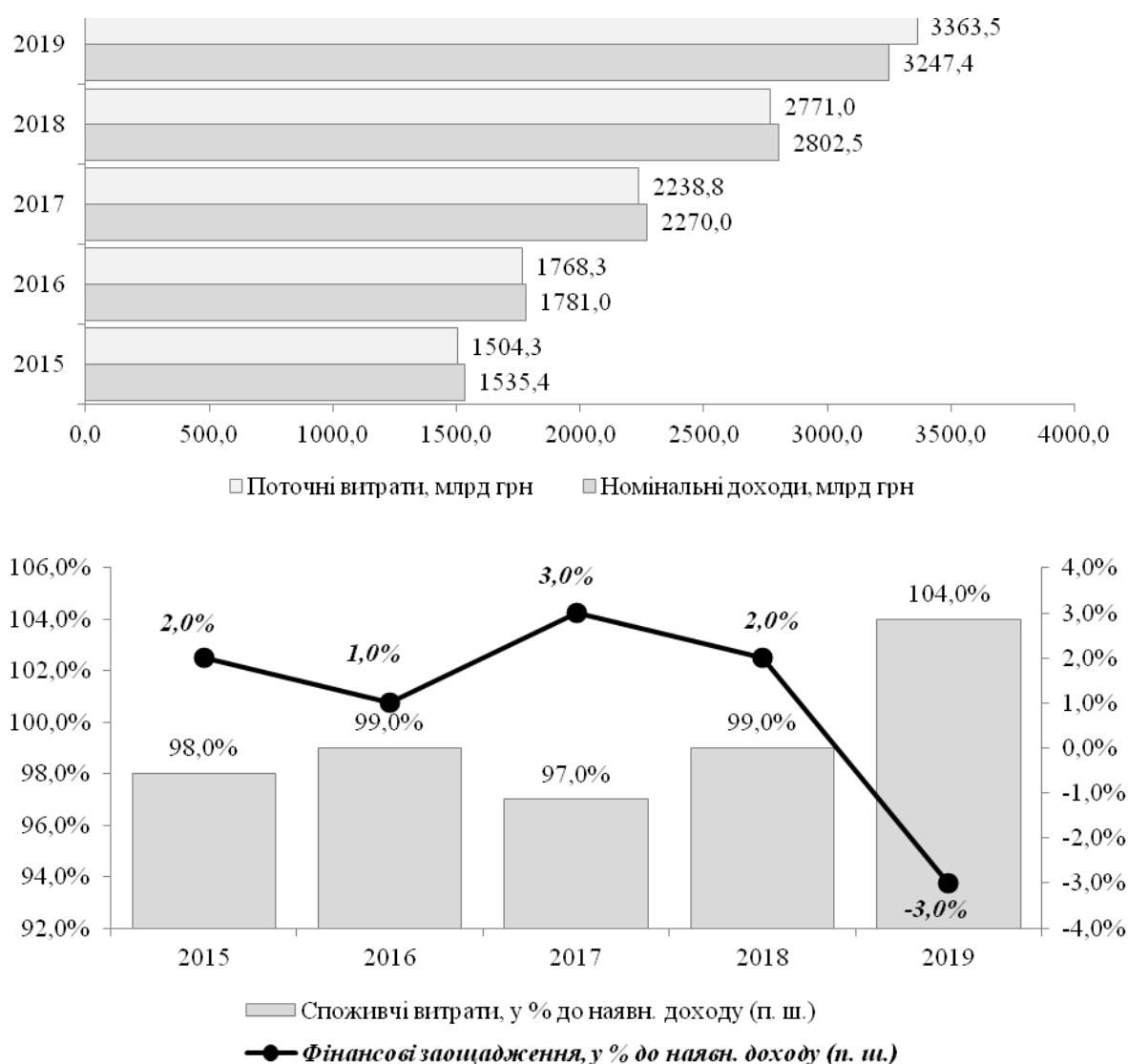

Рис. 2.2. Рівень поточних витрат і фінансових заощаджень у 2015-2019 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [12]

У 2019 р. зафіксоване стрімке зменшення фінансових заощаджень домогосподарств, що обумовлено, на нашу думку, значним зростанням споживчих витрат, а у 2019 р. вони перевищували доходи, що унеможливило здійснення домогосподарствами фінансових заощаджень.

Загалом в структурі сукупних доходів домогосподарств найбільша частка належить доходам від оплати праці (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

**Структура сукупних ресурсів домогосподарств України
у 2015-2019 рр., %**

	2015	2016	2017	2018	2019
Сукупні ресурси в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.	5231,7	6238,8	8165,2	9904,1	12118,5
Структура сукупних ресурсів домогосподарств	%				
Грошові доходи	89,4	86,0	87,5	89,9	92,0
- оплата праці	47,2	46,7	52,4	54,5	57,3
- доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	5,5	5,2	4,4	6,0	6,5
- доходи від продажу сільськогосподарської продукції	3,4	2,9	3,0	2,5	2,4
- пенсії, стипендії, соціальні допомоги, надані готівкою	25,2	23,1	20,2	19,9	19,2
- грошова допомога від родичів, інших осіб та інші грошові доходи	8,1	8,1	7,5	7,0	6,6
Вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель	5,1	4,8	4,0	3,8	3,6
Пільги та субсидії безготівкові на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії, палива	1,3	4,7	4,7	2,8	0,7
Пільги безготівкові на оплату товарів та послуг з охорони здоров'я, туристичних послуг, путівок на бази відпочинку тощо, на оплату послуг транспорту, зв'язку	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4
Інші надходження	3,8	4,1	3,4	3,1	3,3
<i>Довідково: загальні доходи, грн.</i>	5122,0	6095,0	8013,1	9720,2	11859,8

Джерело: побудовано автором за даними [12]

Також значна частка грошових доходів домогосподарств припадає на пенсії, стипендії, соціальні допомоги, надані готівкою. Загалом у 2019 р. більше 55% домогосподарств отримували соціальну допомогу, що підтверджує роль соціальної допомоги у формуванні доходів домогосподарств України (рис. 2.3).

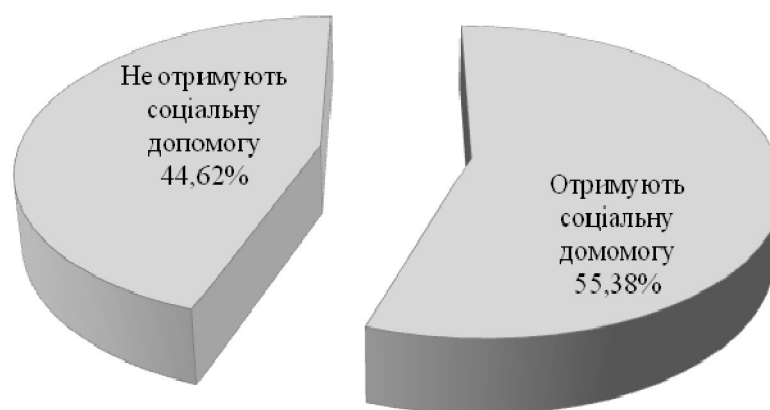

Рис. 2.3. Структура домогосподарств щодо отримання соціальної допомоги у 2019 р., %

Джерело: побудовано автором за даними [12]

В загальній структурі витрат домогосподарств України у 2019 році найбільше коштів витрачається на продукти харчування та безалкогольні напої (46,6%), а також значна частка витрат припадає на непродовольчі товари та послуги (41,5%) (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Структура сукупних витрат домогосподарств України у 2015-2019 рр.

	2015	2016	2017	2018	2019
1	2	3	4	5	6
Сукупні витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.	4952,0	5720,4	7139,4	8308,6	9670,2
Структура сукупних витрат домогосподарств					
Споживчі сукупні витрати	92,9	93,2	92,9	92,0	91,3
продукти харчування та безалкогольні напої	53,1	49,8	47,9	47,7	46,6
алкогольні напої, тютюнові вироби	3,3	2,9	3,1	3,4	3,2
непродовольчі товари та послуги	36,5	40,5	41,9	40,9	41,5
в тому числі:					
одяг і взуття	5,7	5,6	5,5	5,4	5,5

Продовження табл. 2.5

1	2	3	4	5	6
житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	11,7	16,0	17,0	15,2	14,6
предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла	2,0	1,7	2,0	2,1	1,8
охорона здоров'я	3,7	4,2	3,8	4,0	4,1
транспорт	3,7	3,6	3,7	3,7	4,8
зв'язок	2,4	2,3	2,4	2,6	2,8
відпочинок і культура	1,5	1,4	1,6	1,8	1,6
освіта	1,1	1,0	1,1	1,0	1,1
ресторани та готелі	2,0	2,2	2,3	2,4	2,6
різні товари і послуги	2,7	2,5	2,5	2,7	2,6
Неспоживчі сукупні витрати	7,1	6,8	7,1	8,0	8,7
<i>Довідково: оплата житла, комунальних продуктів та послуг</i>	10,2	14,7	15,4	13,9	13,0

Джерело: побудовано автором за даними [12]

Зокрема, найбільше фінансових ресурсів домогосподарства витрачають на такі продукти харчування, як молоко та молочні продукти (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Споживання продуктів харчування в домогосподарствах (у перерахунку в первинний продукт) у середньому за місяць у розрахунку на одну особу

	2015	2016	2017	2018	2019
М'ясо і м'ясопродукти, кг	4,6	4,7	4,7	4,9	5,1
Молоко і молочні продукти, кг	19,8	19,6	19,3	19,1	19,0
Яйця, шт.	19	19	20	19	20
Риба і рибодукти, кг	1,2	1,2	1,3	1,4	1,5
Цукор, кг	2,8	2,7	2,8	2,7	2,6
Олія та інші рослинні жири, кг	1,6	1,5	1,5	1,5	1,4
Картопля, кг	6,6	6,7	6,4	6,3	6,2
Овочі та баштанні, кг	8,8	9,2	8,5	8,9	8,8
Фрукти, ягоди, горіхи, виноград, кг	3,1	3,3	3,7	3,8	4,0
Хліб і хлібні продукти, кг	8,5	8,3	8,4	8,3	8,1

Джерело: побудовано автором за даними [12]

Таким чином, зроблено висновок про зростання як доходів, так і витрат домогосподарств, проте негативним є значне зниження рівня фінансових заощаджень домогосподарств у 2018-2019 рр.

2.2. Наукові підходи до оцінки впливу фінансової грамотності на фінансові ресурси домогосподарств

Статистика доходів і витрат домогосподарств є основою для опису і аналізу широкого кола економічних, соціальних та інших питань, в тому числі:

- для визначення кошків товарів і послуг, а також для отримання іншої корисної інформації, необхідної для складання індексів споживчих цін, індексів рівня життя, індексів порівняльної вартості придбаних товарів і т.д.;
- для оцінки рівня, структури і тенденцій розвитку економічного благополуччя домогосподарств з точки зору розподілу доходів / витрат на споживання домогосподарств в різних підгрупах населення;
- для формування окремих компонентів національних рахунків, перевірки якості оцінок, отриманих з інших джерел, і узгодження оцінок національних рахунків з даними мікрорівня;
- для формулювання, проведення, відстеження та оцінки соціальної та економічної політики;
- для вивчення взаємозв'язків між статистикою доходів і витрат та різними соціально-економічними характеристиками фізичних осіб і домогосподарств;
- для вивчення поведінки споживачів в різних соціально-економічних групах;
- для розробки та відстеження політики в галузі туризму, продовольства, житла, міграції та охорони здоров'я [23, с. 296].

Ці різні сфери застосування не можуть однаково добре обслуговуватися з єдиного джерела, і в деяких випадках виникає необхідність об'єднувати статистичні дані й отримати інформацію з різних джерел за допомогою методів статистичного узгодження або моделювання.

Вимірювання заощаджень і накопичень різняться на мікро- і макрорівнях. До перших відносяться відомості про заощадження, що збираються в ході опитувань населення, до других – агреговані дані національної статистики. Держстат розраховує доходи населення балансовим методом, тобто прирівнює доходи населення до сукупного грошового попиту домогосподарств. Даний метод в значній мірі відрізняється від статистики національних рахунків, а відмінності стосуються, як мінімум, трьох основних моментів:

– по-перше, в доходах населення враховуються лише грошові доходи без надходжень в натуральному вигляді;

– по-друге, доходами вважаються всі грошові надходження, включаючи надходження від продажу активів і запозичення;

– по-третє, баланс доходів і витрат не проводить відмінностей між поточними і капітальними витратами домогосподарств, що ускладнює оцінку розміру потоків заощаджень.

Так, наприклад, покупка нерухомості відноситься до споживчих витрат населення, а показником потоку заощаджень населення вважається сума трьох показників:

- 1) приріст заощаджень у вкладах та цінних паперах;
- 2) купівля іноземної валюти;
- 3) приріст готівки на руках [42, с. 12].

Відомості про залучення вкладів населення на макрорівні визначаються за даними звітності територіальних управлінь НБУ, придбання акцій підприємств – на основі даних про касові обороти надходження готівки на рахунки підприємств від реалізації акцій, облігацій та інших цінних паперів, витрати населення на придбання іноземної валюти визначаються за даними про рух готівкової іноземної валюти і платіжних документів в іноземній валюті. Що стосується показника запасів заощаджень домогосподарств, то оцінити їх розмір аналогічним чином не представляється можливим, і перш за все тому, що не існує даних про розмір накопиченої іноземної валюти на

руках у населення. Так як досить велика частина купленої населенням валюти витрачається за кордоном туристами, а облік вивезеної за кордон валюти не ведеться, дані про розмір валютних накопичень можна отримати лише за допомогою експертних оцінок.

Що стосується опитувань населення, то оцінки розмірів заощаджень і накопичень домогосподарств спираються на відомості, які повідомляють про себе самі респонденти. Дані макро- і мікростатистики досить сильно розходяться. Прийнято вважати, що обидва ряди містять похибки вимірювання. Макроекономічна статистика найчастіше переоцінює реальний обсяг потоків заощаджень населення, в основному за рахунок віднесення до заощаджень всього обсягу валового продажу готівкової валюти населенню в обмінних пунктах. Тим часом, переважна частина цієї валюти міняється знову на гривні, обслуговує неорганізований імпорт і вивозиться за кордон туристами. Приріст готівки на руках також не може бути віднесено в повному обсязі до приросту заощаджень, оскільки може бути пов'язаний із забезпеченням нормального процесу споживання і тоді буде свідчити про зростання обороту готівки, а не заощаджень [46, с. 122].

Для соціології фінансової поведінки особливу важливість мають дані мікрорівня, адже важливою перевагою даних мікро ряду є також те, що останні дозволяють відстежувати структуру і динаміку заощаджень і доходів всередині сектора домогосподарств, що неможливо на макроекономічному рівні. Наприклад, лише за даними мікро рівня можна дізнатися про те, для якої групи населення існують можливості і бажання відкласти гроші, для яких цілей вони це роблять, які форми накопичень використовують.

Статистика фінансів домашніх господарств, впровадження системи національних рахунків (СНР) по сектору домашніх господарств дають можливість отримати найбільш повну та об'єктивну інформацію про рівень життя населення, проаналізувати весь спектр фінансових, податкових та інших матеріальних взаємозв'язків населення з іншими секторами економіки. Для характеристики домашніх господарств використовується система

показників, що включає показники доходів, витрат, споживання та заощадження.

Основний метод державного статистичного спостереження за доходами і витратами населення – вибіркове обстеження бюджетів домашніх господарств. Дане обстеження є комплексним і багатоцільовим. Отримані дані використовуються для складання рахунків сектору домашніх господарств у системі національних рахунків, визначення вагових показників для розрахунку індексу споживчих цін, є джерелом інформації про розподіл населення за рівнем доходів, про рівень бідності і споживанні продуктів харчування.

Для формування вибіркової сукупності домашніх господарств застосовується двоступенева випадкова вибірка, побудована за територіальним принципом, що забезпечує отримання представницької вибірки по структурним співвідношенням згрупованих ознак (розмір домогосподарств, стать, вік, рівень освіти, джерела засобів існування та ін.). Одиницею статистичного спостереження і відбору є домогосподарство [25, с. 68].

При аналізі динаміки грошових доходів населення в статистичній практиці розраховується не абсолютний обсяг реальних доходів, а його відносна величина. Наприклад, індекс реальних наявних доходів домашніх господарств, тобто індекс номінальних наявних доходів, поділений на зведений індекс споживчих цін. На відміну від доходів населення, що характеризують потенційну можливість придбання товарів і послуг, показники витрат і заощаджень відображають фактично сформовані співвідношення у використанні цих доходів. Витрати населення визначаються на основі суми окремих компонентів:

- споживчі сукупні витрати;
- неспоживчі сукупні витрати.

Фінансові кошти, що знаходяться в розпорядженні домогосподарств, можуть розглядатися як резерв для нарощування обсягів інвестування.

Підставою для цього положення є дані, що характеризують фінансові ресурси домогосподарств:

- зростання обсягів грошових доходів населення;
- зростання обсягів заощаджень;
- збільшення вкладів населення на гривневих і валютних рахунках.

Інвестиційними ресурсами домогосподарств є валове заощадження і капітальні трансферти, отримані від інших секторів економіки. Таким чином, ми отримуємо досить повну інформацію для визначення фінансових ресурсів домашніх господарств на мікрорівні. Проте існують певні проблеми. Однією з причин неповноти отриманої інформації є відмова від участі в обстеженні головним чином осіб з високими доходами, що спотворює результати обстеження.

Для здійснення повноцінного аналітичного підходу до визначення фінансової стійкості домогосподарств необхідна наявність стандартної фінансової звітності, а отже, і фінансового обліку. Так як бухгалтерський облік в домогосподарствах відсутній, можна застосувати непрямі методи, які не будуть настільки точними, як ті, які спираються на звітність підприємства. Перший заснований на прибутково-видаткових позиціях домогосподарства [42, с. 162].

У найзагальнішому вигляді прибутково-видаткова позиція – це персональне джерело доходів домогосподарства, що характеризується:

- конкретною організацією, домогосподарством – джерелом доходу;
- розміром (кількістю) грошових одиниць;
- умовами отримання, що включають попередні витрати та ін.;
- прийнятним для одержувача видом організаційного руху;
- можливостями отримання преференцій і основними типами здійснюваних витрат.

Всі прибутково-видаткові позиції можна розділити на активні (переважає прибутковий компонент) і пасивні (переважає видатковий

компонент). Властивість активності або пасивності є суб'єктивним. Можна говорити про формулу домогосподарства, тобто про умовне його подання у вигляді позиційного набору, знаходження якого дозволяє побудувати позиційний баланс, який показує ступінь фінансової стійкості домогосподарства. Другий – на особливостях застосовуваного в домогосподарстві фінансового управління. Як і будь-який господарюючий суб'єкт, домогосподарство має фінансову структуру:

- фінансове управління;
- доходи;
- фонди і резерви;
- витрати;
- страховий захист;
- зобов'язання;
- інвестиції.

Фінансове адміністрування залежить від багатьох факторів, як суб'єктивних, так і об'єктивних. Зазвичай виділяються 3 основні стратегії фінансового управління:

1. Витрати дорівнюють доходам, тобто витрачаються всі кошти, які надійшли у вигляді доходів. Стійкість в ідеальних умовах.
2. Створення резервів. Високий рівень фінансової стійкості при деякому зниженні середньодушових витрат.
3. Створення резервів і здійснення інвестицій. З одного боку, фінансова стійкість домогосподарства підвищується за рахунок диверсифікації доходів, але одночасно підвищуються ризики через вихід на фінансовий ринок і ускладнюється фінансове управління [21, с. 108].

Таким чином, існує певний взаємозв'язок між рівнем фінансового управління в домашньому господарстві і його фінансовою стійкістю. Щоб системно розглянути поняття фінансової стійкості домогосподарств і кількісно оцінити його рівень в домогосподарстві, є єдиний прямий шлях –

створення діючого обліку, потоку необхідної інформації, аналіз якої і дозволить всебічно оцінити рівень фінансової стійкості домогосподарства. Разом з цим потрібно розуміти, що фінансова стійкість або фінансове здоров'я домогосподарства в значній мірі пов'язані з психологічною стійкістю домохазяїнів, зі взяттям на себе адекватних фінансових зобов'язань, гедоністичною поведінкою і покупкою предметів розкоші.

Отже, стійкість домогосподарства пов'язана з концепцією життєвого шляху особистості, який структурно включає сенс життя, життєву позицію і життєву лінію. Модель споживання, яка впливає на розвиток домогосподарства і його фінансове здоров'я, знаходить своє відображення у всіх елементах життєвого шляху. Як сенс життя, так і життєву позицію можна побачити через структуру і напрями витрачання грошових коштів. Життєва лінія відбивається в наборі подій, які домогосподарства вибирають і оплачують.

2.3. Моніторинг стану використання фінансових ресурсів домогосподарств України

Фінансове забезпечення домогосподарств нами розглядається як: можливість постійного підтримання на рівні, не нижче мінімально допустимих норм, основних показників життєвого рівня населення (доходів та витрат, заробітної плати, пенсійного забезпечення тощо), що дозволяє забезпечити їх стійкий соціально-економічний розвиток; можливість вільного споживання суспільних благ, а саме, матеріальних і нематеріальних благ та послуг, що сприяє всебічному розвитку особистості; здатність збереження та підтримки достатнього рівня здоров'я населення та не допущення поширення на території соціально небезпечних захворювань; можливість забезпечення достатньо високого рівня купівельної спроможності населення.

Загалом у 2019 р. найбільша частка домогосподарств визнано небідними за законодавчо встановленим прожитковим мінімумом (рис. 2.4).

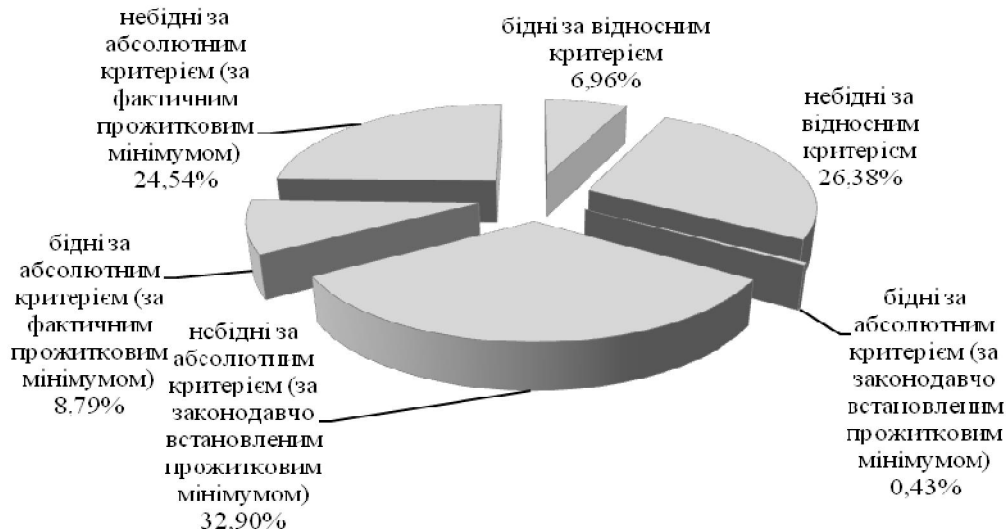

Рис. 2.4. Структура домогосподарств України за рівнем матеріального добробуту у 2019 р., %

Джерело: побудовано автором за даними [12]

Варто зазначити, що у 2020 р. внаслідок введення карантинних заходів знизилась платоспроможність домогосподарств через зменшення величини їх доходів. Цьому сприяло як закриття деяких підприємств на карантин, так і зменшення кількості трудових мігрантів (рис. 2.5).

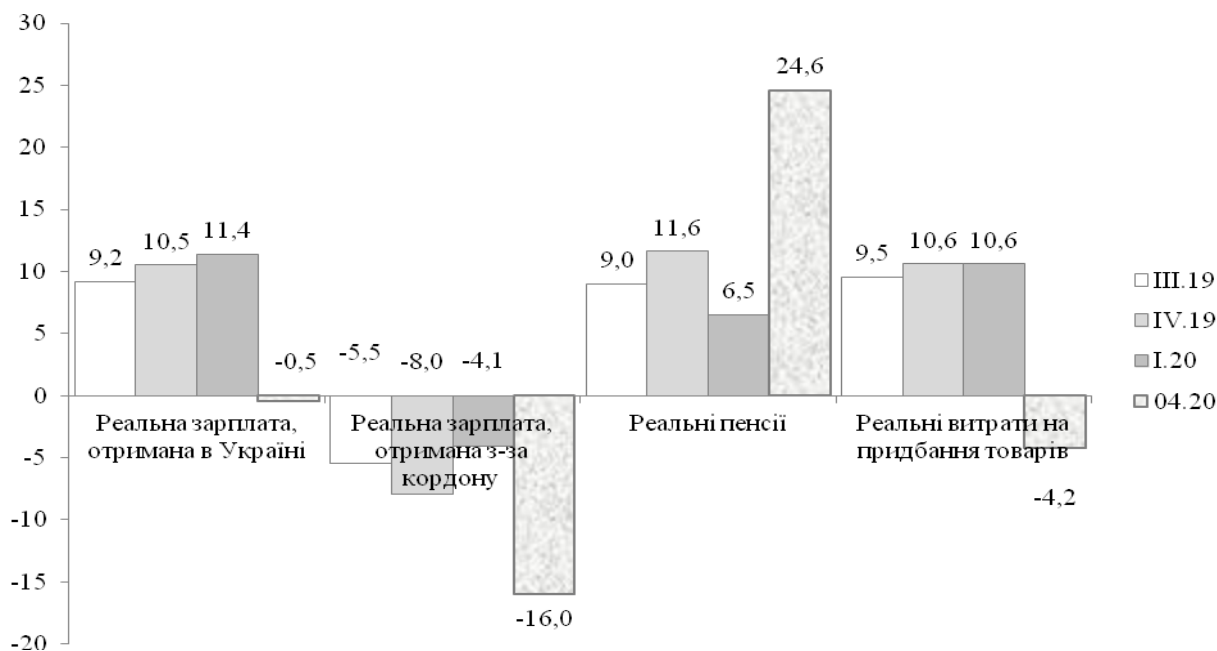

Рис. 2.5. Зміна реальної заробітної плати, пенсій та витрат на товари у 2019-2020 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [20]

Варто відзначити значне зростання реальних кінцевих споживчих витрат населення у 2019 р., а також зниження реальних наявних доходів (рис. 2.6). Відзначимо, що наявні доходи населення в розрахунку на 1 особу мали тенденцію до зростання у I кв. 2020 р.:

- наявний дохід населення зріс на 9,3%;
- наявний дохід у розрахунку на 1 особу зріс на 10%;
- реальний наявний дохід збільшився на 6,6%.

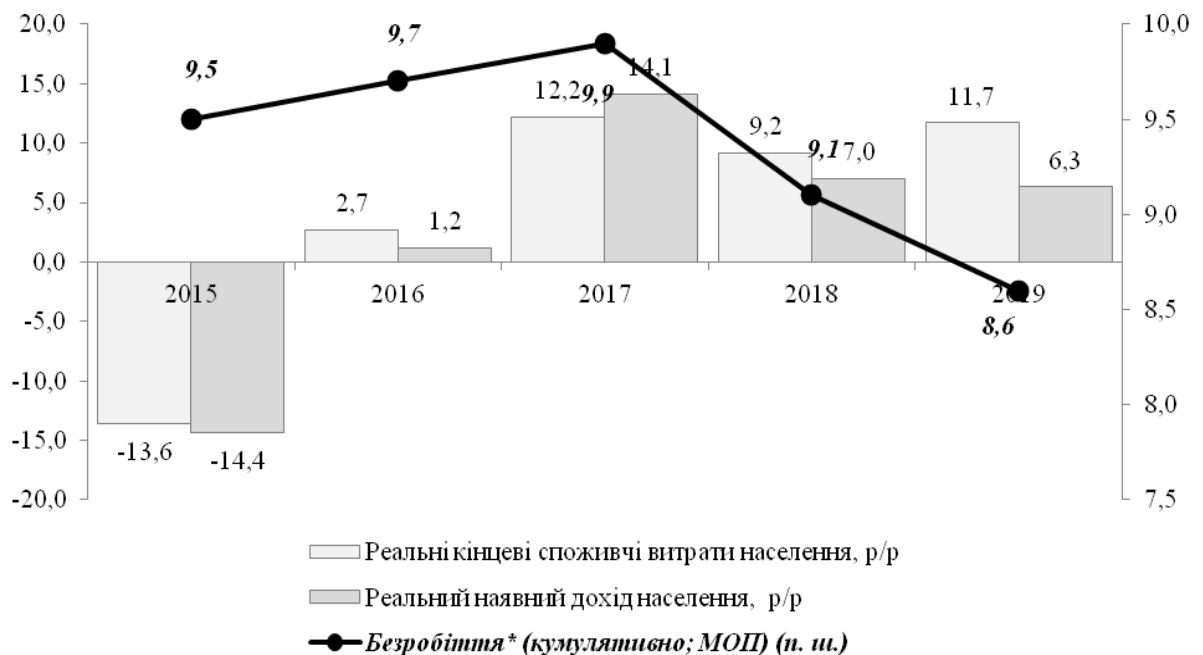

Рис. 2.6. Зміна реального наявного доходу, споживчих витрат населення та рівня безробіття у 2015-2019 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [20]

Як бачимо, рівень безробіття також впливає на рівень доходів домогосподарств. Загалом за останні 5 років рівень безробіття в Україні зросло у 2015-2017 рр., проте позитивним є зниження показника у 2018-2019 рр. (рис. 2.7).

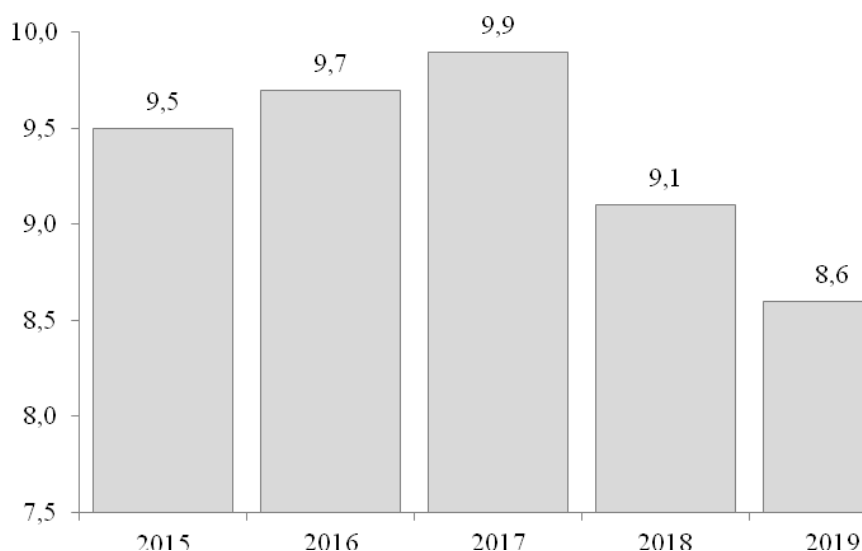

Рис. 2.7. Динаміка рівня безробіття в Україні у 2015-2019 рр., %

Джерело: побудовано автором за даними [12]

Також зазначимо, що на рівень доходів домогосподарств впливає рівень та динаміка реальної заробітної плати в Україні (рис. 2.8).

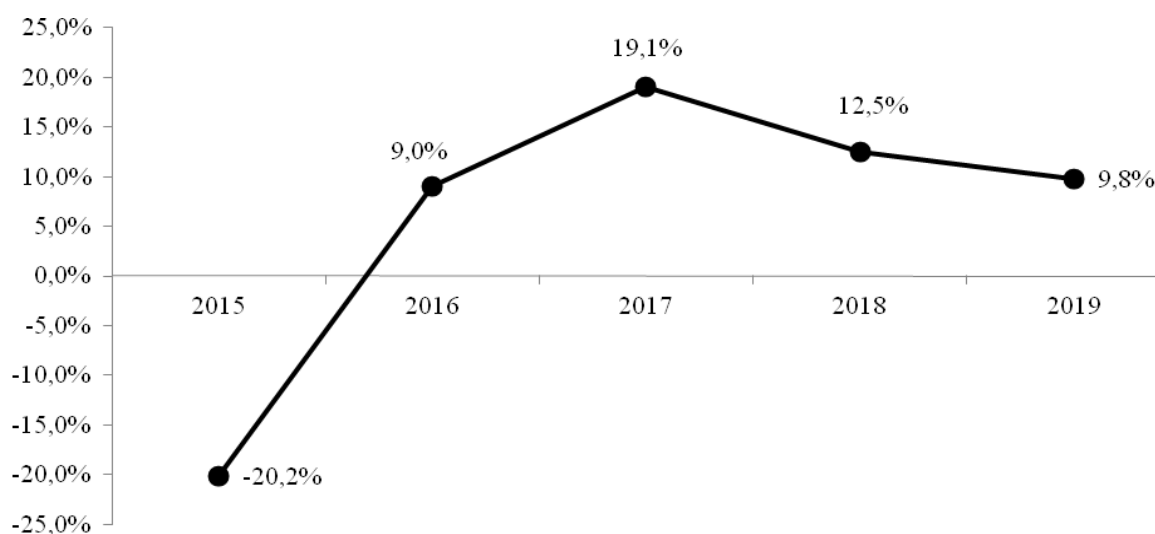

Рис. 2.8. Індекс реальної заробітної плати в Україні у 2015-2019 рр., %

Джерело: побудовано автором за даними [12]

Отже, у 2015 р. порівняно із 2014 р. рівень реальної заробітної плати значно знизився, і хоча у 2016-2017 рр. він зріс, негативним є зниження показника у 2018-2019 рр. Зазначимо, що у 2020 р. ситуація із доходами домогосподарств, як вже було зазначено, значно погіршилась через Covid-19, і хоча в липні-серпні ситуація покращилась, результати 2020 р. ще рано

аналізувати, особливо з урахуванням негативних прогнозів розвитку пандемії.

Як вже було зазначено, погіршення фінансів домогосподарств в Україні у 2020 р. спричинено наслідками пандемії та, передусім, зменшенням вкладу трудових мігрантів у родинні бюджети. Загалом ці перекази є значною статтею доходів домогосподарств України. Протягом 2019 року обсяг грошових переказів мігрантів виріс на 12,2% проти попереднього року і сприяв зростанню рівня середньої зарплати в Україні. Загалом у 2019 р. за обсягами переказів українських мігрантів найбільшу частку знов займали перекази із США (рис. 2.9).

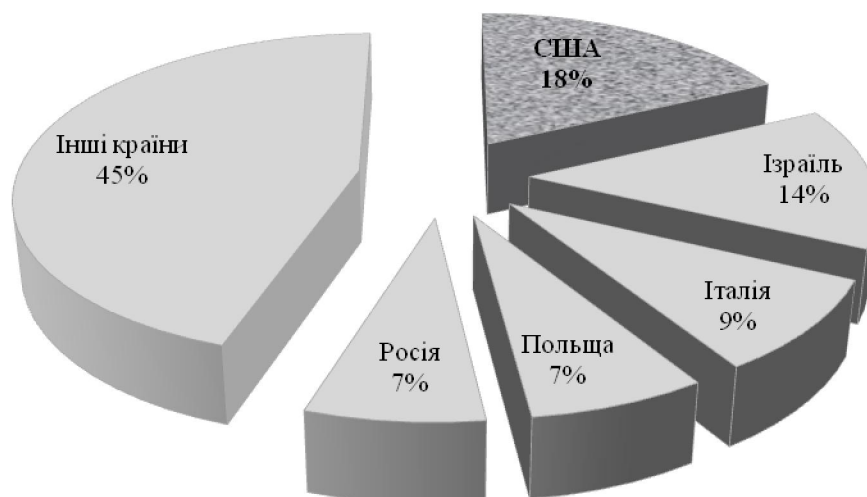

Рис. 2.9. Географічна структура переказів українських мігрантів у 2019 р., %

Джерело: побудовано автором за даними [43]

Зазначимо, що у 2009-2013 та 2015-2019 рр. величина грошових переказів зростає, а найвищий темп зростання зафіксовано у 2017 р. (рис. 2.10).

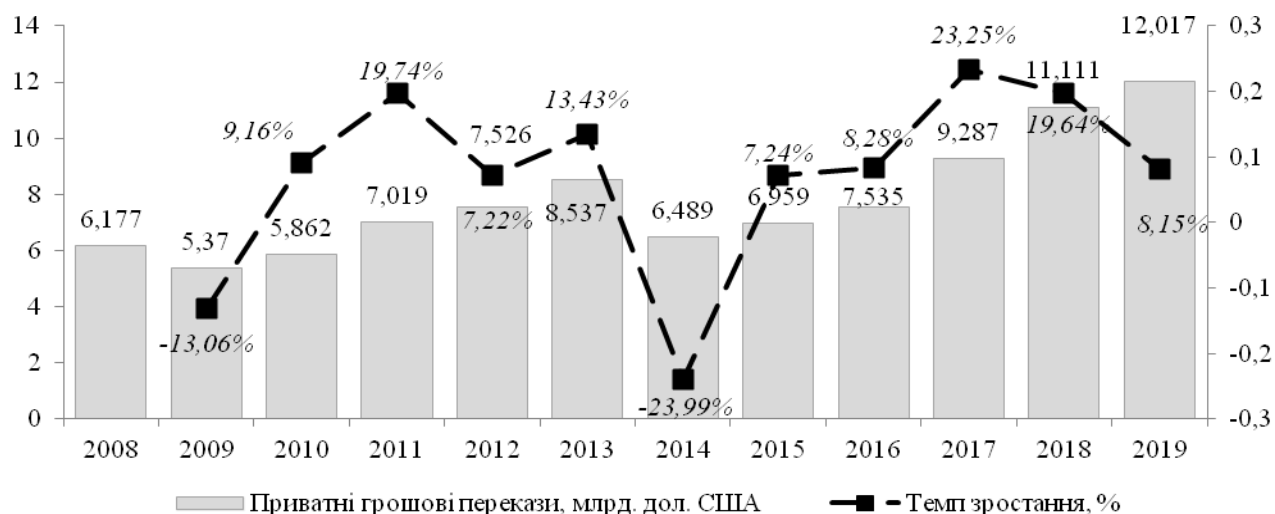

Рис. 2.10. Динаміка грошових переказів до України у 2008-2019 рр., млрд. дол. США

Джерело: побудовано автором за даними [33]

Проте у липні 2020 р. величина грошових переказів мігрантів порівняно з липнем 2019 р. зменшилась на 13,5% [48] (рис. 2.11).

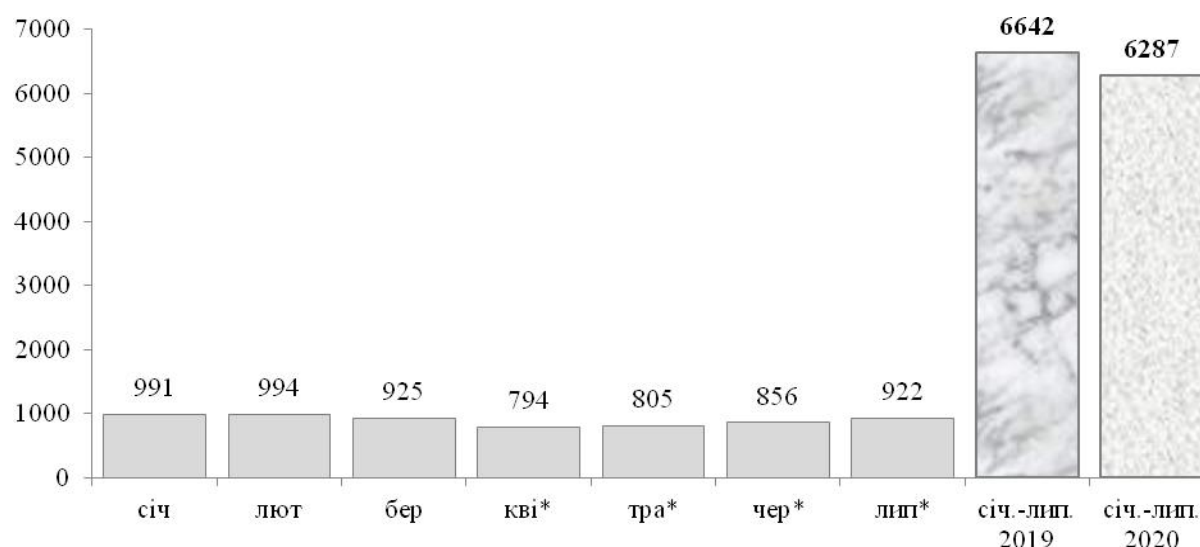

Рис. 2.11. Динаміка грошових надходжень коштів від трудових мігрантів в Україні, млн. дол. США

Джерело: побудовано автором за даними [45]

Отже, варто зазначити, що значні грошові надходження справляють позитивний вплив на соціально-економічний розвиток України та формування доходів домогосподарств зокрема, що обумовлено наступним:

– особисті грошові перекази є про циклічними, крім того, через істотне падіння курсу гривні по відношенню до долара США у 2015-2018 рр., грошові перекази в гривнях і в процентах від ВВП зросли;

– як значний і зростаючий елемент в платіжному балансі України, офіційно зареєстровані особисті грошові перекази допомогли протидіяти знижувальному тиску зростаючого дефіциту торгового балансу, однак, беручи до уваги, що грошові перекази є незатребуваними, неринковими, транскордонними особистими трансфертами, які часто передаються через неофіційні канали, їх роль як джерела іноземної валюти не слід перебільшувати;

– викликаний грошовими переказами попит на споживчі товари і нерухомість сприяв зростанню таких секторів, як роздрібна торгівля, будівництво, транспорт, фінансове посередництво та страхування, операції з нерухомістю та правова діяльність, побутові та інші особисті послуги, харчова промисловість, виробництво меблів та будівельних матеріалів, і таким чином сприяв реструктуризації української економіки;

– незважаючи на те, що грошові перекази використовуються, в основному, на споживчі цілі, вони виявилися потужним рушійними силами зростання ВВП в Україні до 2006 року. Проте, грошові перекази в меншій мірі відповідальні за зростання ВВП, ніж макроекономічна стабілізація, структурні реформи, підйом виробництва після спаду 1990-х років з точки зору торгового прибутку і інвестицій;

– грошові перекази здійснюють значний вплив на фінансовий розвиток в Україні, у першу чергу – шляхом провокування ними підвищення фінансової грамотності серед домогосподарств – одержувачів грошових переказів і розвитку офіційної фінансової системи всієї країни. Але їх потенціал у збільшенні грошових коштів національної банківської системи через ощадні рахунки і, отже, в стимулюванні економічного зростання через підтримку кредитування в секторі малого та середнього бізнесу значно недовикористовуються через низьку довіру до банківської системи;

– грошові перекази здійснюють позитивний вплив на добробут домогосподарств-одержувачів: примножують доходи, фінансують основні споживчі потреби і покупку / ремонт нерухомості, полегшують доступ до освіти, охорони здоров'я та інших суспільних благ, пом'якшують проблеми з ліквідністю і страхують домогосподарства перед несподіваним різким зниженням доходу. Грошові перекази в іноземній валюті допомогли домогосподарствам-одержувачам уникнути фінансової неспроможності домашніх господарств, викликаних кризою 2008 року, нестабільністю фінансової системи у 2014-2018 рр., а також допоможуть відновитись після пандемії COVID-19;

– грошові перекази грають важливу роль в зниженні масштабів бідності, особливо у відсталих районах, які отримують основну частину грошових переказів;

– доходи, отримані за кордоном, які були вкладені в освіту, сприяли збільшенню числа студентів у вищих навчальних закладах і збільшенню частки студентів, які фінансуються з приватних джерел.

За результатами проведеного дослідження варто відзначити значне погіршення ситуації щодо формування доходів домогосподарств, що обумовлено як карантинними заходами, так і (більшою мірою) зменшенням величини грошових переказів трудових мігрантів з-за кордону. У зв'язку із цим споживання значно переважало заощадження, тому далі необхідно розробити напрями розвитку фінансів домашніх господарств в умовах глобальних економічних процесів.

Висновки до розділу 2

Таким чином, в Україні середній розмір домогосподарств зменшився у 2016 р., а останні 4 роки залишався незмінним. Упродовж досліджуваного періоду переважали домогосподарства з 2-х осіб, а також без дітей. Слід відзначити щорічне зростання загальної величини номінальних доходів

домогосподарств України протягом останніх 5 років, тоді як поточні витрати також зростали. У 2019 р. зафіксоване стрімке зменшення фінансових заощаджень домогосподарств, що обумовлено, на нашу думку, значним зростанням споживчих витрат, а у 2019 р. вони перевищували доходи, що унеможлиблює здійснення домогосподарствами фінансових заощаджень.

Погіршення фінансів домогосподарств в Україні у 2020 р. спричинено наслідками пандемії та, передусім, зменшенням вкладу трудових мігрантів у родинні бюджети. Загалом ці перекази є значною статтею доходів домогосподарств України.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ ВПЛИВУ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ НА ФОРМУВАННЯ І ВИКОРИСТАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ

3.1. Шляхи збільшення фінансових ресурсів домогосподарств

Фінансова система, будучи органічною частиною світової економічної системи, знаходиться в постійному процесі змін, еволюційних та інших перетворень. В якості критеріїв еволюції фінансової системи з урахуванням впливу глобалізації світової економіки необхідно враховувати зміну наступних інституційних обмежень:

- обсягу трансакційних витрат світової фінансової системи;
- повноти інформації про функціонування фінансових ринків і національних фінансових систем;
- реалізації принципів і методів функціонування світової фінансової системи в рамках єдиного відтворювального процесу.

Практично активізується процес глобалізації, пов'язаний із загальносвітовою фінансово-економічною інтеграцією при посиленні наднаціонального регулювання світового економічного простору. В умовах глобалізації світової фінансової системи національна фінансова система країни, природно, вимагає пошуку форм взаємодії, напрямків, що відповідають світовим вимогам, і збереження найважливіших самобутніх і ефективних фінансових інститутів та інструментів, що відповідають національним інтересам [30, с. 36]. Підвищення ефективності фінансової системи країни в умовах глобалізації нерозривно пов'язано з системним регулюванням ключових напрямків сучасної фінансової політики держави, а ефективність її функціонування залежить від тих цілей і завдань, які випливають з довгострокової фінансової стратегії України.

Потрібно враховувати, що в умовах глобалізації підвищується роль як фінансів, так і інтелектуального капіталу. Відома думка, що поняття «людський капітал» має перебувати в центрі нової людиноорієнтованої парадигми політичної економії. Висловлюється думка, що серйозне відставання нашої країни в економічному розвитку пов'язане з неправильною розстановкою акцентів у взаємовідносинах «речової» і «людської» складових економіки; матеріального і нематеріального накопичення [6, с. 74].

При дослідженні зв'язку фінансів і демографічних процесів треба враховувати, що демографічна поведінка людини пов'язано із загальнобіологічним законом боротьби за виживання і продовження роду. Тому чим менше існує шансів на виживання потомства, тим вище народжуваність. З тих пір, як джерелом існування стало сільське господарство, кількість дітей в сім'ї визначала кількість майбутніх робочих рук, рівень забезпечення благополуччя сім'ї і непрацездатних її членів. Це стимулювало народжуваність. На демографічну поведінку впливають і соціально-психологічні фактори: звичаї, традиції, релігійні догмати.

Відзначимо, що в економічно розвинених країнах діти перестали бути економічною перевагою в умовах розвитку пенсійної системи. В сучасних умовах діти, як і раніше, збагачують батьків, однак для цього багатьом вистачає і однієї дитину. Як було зазначено у попередньому розділі дослідження, переважна більшість домогосподарств України мають 1 дитину (рис. 3.1).

При цьому більш високі вимоги до мобільності індивідуума, підвищення індивідуалістичних претензій партнерів і інші фактори ускладнюють вирішення проблем народження дітей. З початку ХХ ст. сучасна сім'я в більшості ситуацій перестала бути суб'єктом матеріального виробництва, а тому була втрачена матеріальна зацікавленість у підвищенні народжуваності.

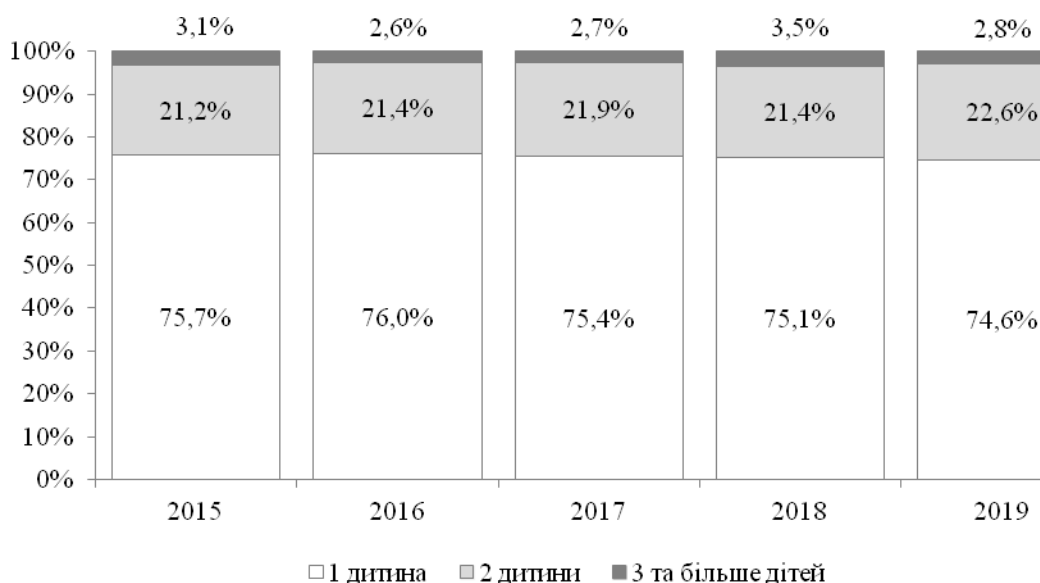

Рис. 3.1. Розподіл домогосподарств України за кількістю дітей у 2015-2019 рр., %

Джерело: побудовано автором за даними [12]

З початком сучасного етапу глобалізації (після Бреттон-Вудської конференції 1944 р.) об'єктивно підвищуються вимоги до підвищення рухливості робочої сили в зв'язку зі швидкими структурними змінами в економіці і необхідністю трудової міграції слідом за джерелами необхідних для існування фінансових ресурсів. Пов'язані з глобалізацією підвищення ступеня інформатизації в особистому житті і пропаганда споживання привели до підвищення претензій партнерів. Це негативно впливає на демографічні процеси. Крім того, негативний вплив глобалізації на демографічні процеси в розвинених країнах полягає в тому, що глобалізація підвищила геополітичний ризик повної дезорганізації соціально-економічного життя і ризик зниження суверенітету держави, втрати конкурентоспроможності джерела існування індивідів репродуктивного віку, негативно впливає на стійкість сім'ї в умовах ризику можливої втрати роботи одним з подружжя [39, с. 176].

Демографічні процеси в Україні також демонструють негативну динаміку, про що свідчить рис. 3.2.

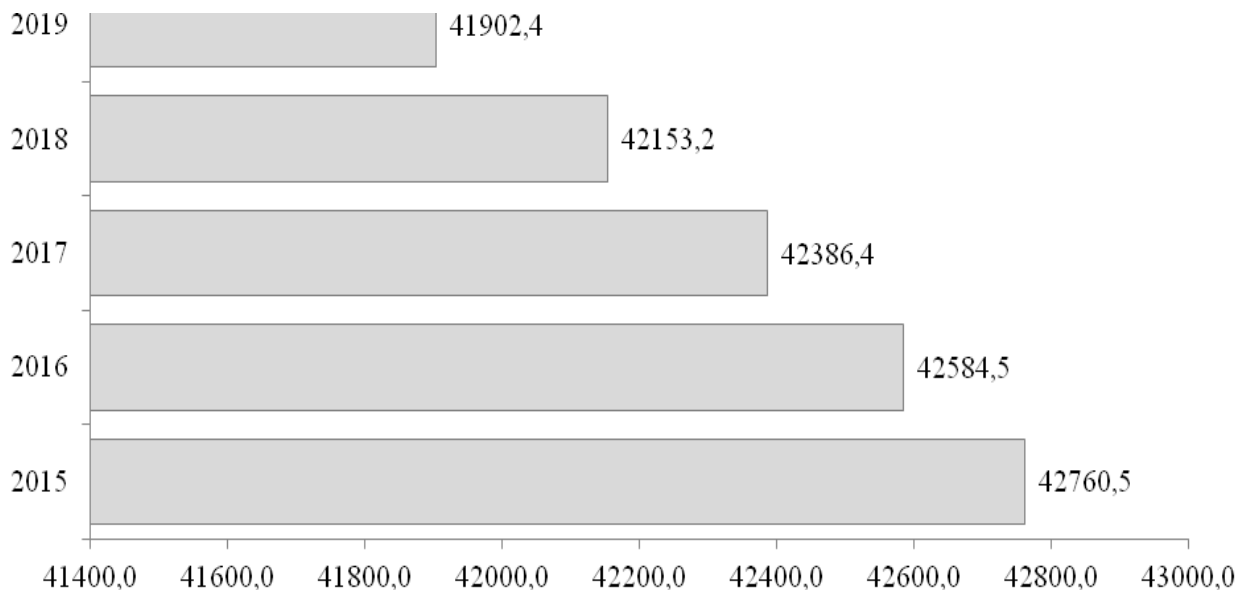

Рис. 3.2. Динаміка кількості населення України у 2015-2019 рр., тис. осіб

Джерело: побудовано автором за даними [12]

Важливою обставиною, негативно оцінюваною при прийнятті рішень про народження дітей, є і те, що в процесі глобалізації все більше важливих процесів і рішень виходять з-під контролю національних урядів і вирішуються на наднаціональному рівні. Це знижує довіру населення до діяльності урядів, може породжувати почуття зниження рівня захищеності. Свідченням негативної реакції населення на ризик зниження суверенітету держави може бути провал в 2005 р. європейської конституції на референдумах відразу в двох країнах ЄС.

Представляється можливим стверджувати, що в умовах усупільнення виробництва і урбанізації склалася ситуація, коли витрати і ризики відтворення робочої сили лягають на домогосподарства, а економічні вигоди від експлуатації цієї робочої сили отримують підприємці (у формі чистого прибутку) і держава (у формі бюджетних надходжень і платежів у позабюджетні фонди). Введемо поняття «ризик відтворення робочої сили», під яким будемо наступним чином розуміти ризик:

– по-перше, народження дитини стане перешкодою, фактором зниження конкурентоспроможності робочої сили (принаймні – матері) на ринку праці;

- по-друге, батькам не вдасться забезпечити джерела існування для відтворення робочої сили з соціальним статусом не нижче, ніж у батьків;

- по-третє, відтворена робоча сила певного рівня якості не буде затребувана національною економікою протягом свідомого життя дітей потенційних батьків;

- по-четверте, за час відтворення робочої сили (дорослішання дітей і набуття ними робочих якостей) відбудуться негативні геополітичні зміни в державі або його конкурентному становищі [10, с. 195].

Очевидно, що рішення про народження дитини приймається, як мінімум, в тому випадку, коли визнається:

- по-перше, що домогосподарство має у своєму розпорядженні достатні фінансові ресурси на перспективу близько 20 років;

- по-друге, що сумарний ризик відтворення робочої сили допустимий.

Якщо це так, то держава в своїй соціально-економічній політиці має забезпечувати зниження і управляти ризиком відтворення робочої сили з урахуванням специфіки кожного з елементів цього ризику. Якщо це так, то потрібен перегляд всіх соціально-економічних відносин, і зокрема фінансових відносин в трикутнику «фінанси домогосподарств – фінанси підприємств – державні фінанси» з урахуванням етапу життєвого циклу сім'ї.

Потрібно враховувати, що громадянин проходить етапи дорослішання, активної діяльності, а потім наступають похилі роки. У маркетингу відомо, що сім'я проходить наступні етапи:

- сім'я без дітей;

- повна сім'я на першій стадії розвитку (маленькі діти);

- повна сім'я на другій стадії розвитку (дорослі діти);

- «Пусте гніздо (1-я стадія)» – літнє подружжя без дітей;

- «Пусте гніздо (2-я стадія)» – вдівство й самотні громадяни [53, с. 51].

На кожному з етапів життя громадянин і сім'я мають різні можливості для отримання доходів. Одночасно на кожному з етапів вони мають свої

потреби, вирішують відповідаю до цих етапів завдання і задовольняють свої потреби у різний спосіб. Різняться ризики, яким піддаються громадянин і людина на різних етапах життя, тому розрізняються за характером і обсягом можливі збитки при реалізації цих ризиків.

Роль фінансів домогосподарств в умовах глобалізації полягає в тому, що вони дозволяють забезпечити стабільність споживання і зберегти приналежність певного суспільного класу при випадковому коливанні доходів. Відоме визначення суспільного класу як порівняно стабільної групи людей в рамках суспільства, які розташовуються в ієрархічному порядку і характеризуються наявністю в їхніх членів схожих ціннісних уявлень, інтересів та поведінки. Доходи громадянина залежать від приналежності до певного класу, життя, здоров'я, працездатності, кон'юнктури на ринку праці, ринкових можливостей і загроз, ризикової ситуації в практичній діяльності і ін.

Належність до певного суспільного класу зобов'язує індивідуум вести властивий даному класу спосіб життя. Для забезпечення можливості практично слідувати ціннісним уявленням і схемами поведінки, задовольняти свої інтереси і потреби необхідний певний рівень грошових доходів. Стабільність споживання може забезпечуватися шляхом створення громадянином, домогосподарством фондів грошових коштів та їх перерозподілу. Надлишки коштів, які утворюються в сприятливі роки, можуть розподілятися і направлятися на конкретні інвестиції з подальшим їх перерозподілом в менш сприятливі роки [11, с. 24]. Важливу роль в цьому відіграє страхування рівня життя, майнове страхування, страхування відповідальності, страхування комерційних ризиків. Громадяни можуть створювати грошові заощадження у вигляді банківських вкладів, грошові і натуральні фонди самострахування, використовувати інвестиції в цінні папери, антикваріат, нерухомість та ін.

В результаті дослідження особливостей сучасної глобалізації представляється можливим виділити такі ролі фінансів домогосподарств в умовах сучасної глобалізації:

- 1) фінансування відтворення робочої сили;
- 2) забезпечення якості робочої сили;
- 3) самострахування і страхування ризиків відтворення робочої сили та соціального статусу сім'ї;
- 4) забезпечення стійкості соціальної структури держави;
- 5) забезпечення геополітичної стабільності (зниження геополітичних ризиків) держави, пов'язаних з демографічною ситуацією;
- 6) фінансування створення «інтелектуального капіталу» при здійсненні інноваційної діяльності;
- 7) фінансування інноваційної та інвестиційної діяльності з використанням акціонерної форми капіталу [39, с. 177].

Проведене дослідження показує, що розробка бюджетної політики, політики щодо соціально-економічної складової ринку цінних паперів, діаспор і міграції населення в умовах глобалізації та скорочення населення України повинна вестися з системних позицій і стає одним з найважливіших елементів управління геополітичним ризиком держави і демографічною політикою, зокрема рівнем ризику відтворення робочої сили внаслідок конкуренції на ринку праці, впливає на рівень доходів домогосподарств.

Оскільки основним джерелом надходжень фінансових ресурсів домогосподарств є заробітна плата, вважаємо, що необхідно розглянути основні напрями удосконалення оплати праці працівників в Україні, а також розробити шляхи боротьби з неофіційним працевлаштуванням, адже такий вид працевлаштування не надає працівниками соціальні гарантії (лікарняні, відпускні, оплата відпусток на навчання, декретних виплат тощо).

В умовах глобалізації виникає потреба у формуванні конкурентоспроможної робочої сили, здатної швидко адаптуватися до глобалізаційних змін, що відбуваються у світовій економіці. Це має на увазі

створення збалансованого ринку праці, який передбачає оптимальне поєднання таких характеристик, як гнучкість і соціальна безпека. В основному цих життєво важливих принципів в побудові сучасної системи управління зайнятістю дотримуються розвинені країни або ті країни, які наближаються до них за рівнем свого соціально-економічного розвитку.

Найважливішим напрямком державного регулювання ринку праці, який формується в перехідній економіці, є вплив на ринковий попит і пропозицію з метою подолання трудомісткої кон'юнктури ринку. Для функціонування ринку праці необхідна не лише законодавча база, а й умови для прояву відносин основних контрагентів.

Недостатнім в Україні є фінансування, як з державного, так і з місцевого бюджетів, а також і за рахунок інших джерел. Однак жодна з діючих програм, які проектуються, не передбачає альтернативних варіантів витрачання фінансових коштів, заснованих на сценарному та ситуаційному підходах. Перший допускає розрахунок величини витрат на умовну одиницю соціальної ефективності, тобто визначення ціни останньої. Другий спосіб допускає при розрахунку економічної ефективності зайнятості в регіоні скористатися більш простим показником, а саме – річними витратами коштів, що виділяються на програми в сфері зайнятості населення в розрахунку на одного безробітного, знятого на протязі року з обліку.

Напрями та дії механізмів інфраструктури ринку праці повинні коректуватися залежно від рівня і умов розвитку ринку праці. Створення умов розвитку інфраструктури ринку праці має орієнтуватися на три основні цілі:

- по-перше, найбільш повне забезпечення відповідності структури попиту та пропозиції робочої сили;
- по-друге, надання рівних можливостей доступу до робочих місць громадянам, які на них претендують;
- по-третє, забезпечення реалізації державних гарантій щодо соціального захисту населення.

Розглянемо підходи і елементи інфраструктури ринку праці, властиві західноєвропейським країнам, що можуть бути застосовані до української практики:

1. По-перше, організаційна структура державних органів в сфері зайнятості, яка є основним інструментом інфраструктури ринку праці. Відповідність організаційної структури інститутів ринку праці економічним та соціальним умовам його розвитку в зарубіжних країнах досягається спеціальними адміністративними реформами.

2. По-друге, взаємоузгодження державної політики на ринку праці з усіма механізмами, які забезпечують її реалізацію, а саме:

– податкова політика, яка передбачає пільги по виплатах в соціальні фонди для підприємств, які здійснюють професійну підготовку та працевлаштування молодих працівників; пільгове оподаткування прибутку підприємств, що створюють спеціалізовані робочі місця, які здійснюють навчання найманих працівників;

– інвестиційно-кредитна політика, яка забезпечує надання пільгових кредитів, безстрокових і безповоротних позик з метою стимулювання професійного навчання працівників, найм на роботу молодих фахівців, субсидій, які надаються на безвідсотковій або безповоротній основі державою тим роботодавцям, які беруть на себе зобов'язання щодо виконання державних програм розвитку зайнятості; економічних санкцій, застосовуваних до тих роботодавців, які порушують законодавство у сфері зайнятості або не здійснюють встановлені державою адміністративні заходи.

3. По-третє, участь працівників в системі соціального страхування від безробіття, диференціація механізму призначення та джерела (власні кошти підприємств, залучені кошти приватних та іноземних інвесторів). На їх частку припадає від 2/3 до 4/5 всього обсягу фінансових коштів, витрачених на здійснення програми.

4. По-четверте, консультативна допомога держави (в особі державної служби зайнятості) в розвитку внутрішніх ринків праці.

5. По-п'яте, активна позиція професійних спілок, союзів підприємців та інших громадських організацій у відстоюванні інтересів учасників відносин на ринку праці.

6. По-шосте, розробка збалансованої системи механізмів регулювання ринків праці, елементи якої були б досить ефективні як на державному, так і на галузевому і регіональному рівнях, забезпечуючи виконання не лише короткострокових (оперативних), але і середньотермінових (на 1-2 роки) і довгострокових (на 5-10 років) завдань. У широкому значенні механізм державного управління ринком праці охоплює весь спектр економічних, правових, соціальних, адміністративних і організаційних методів, які є інструментом дії держави на процеси зайнятості і застосовуються державою для реалізації заходів активної політики зайнятості [15, с. 207].

Українському ринку праці все ще властиві серйозні структурні проблеми, а саме: недостатні темпи підвищення зайнятості, особливо для жінок, осіб старшого віку і представників малокваліфікованих професій, серйозні регіональні відмінності в цій сфері і високі показники безробіття. Головними пріоритетами державної політики сприяння зайнятості населення та соціального захисту безробітних громадян України з урахуванням європейського досвіду повинні стати:

- розширення сфери застосування праці за рахунок збереження існуючих та створення нових робочих місць;
- надання можливостей для реалізації здібностей кожною людиною;
- розширення самостійної зайнятості населення та розвиток підприємницької ініціативи: посилення мотивації до праці шляхом поліпшення якості існуючих і новостворюваних робочих місць за рівнем оплати праці;
- підвищення якості робочої сили, розвиток системи постійного професійного навчання кадрів, виходячи з потреб економіки і ринку праці;
- забезпечення соціальної підтримки громадян, які не здатні на рівних умовах конкурувати на ринку праці, вирішення питань професійної

реабілітації та працевлаштування осіб з обмеженими фізичними можливостями;

– активізація роботи щодо зменшення сільського безробіття, перш за все, на депресивних територіях;

– надання соціальної підтримки і якісних соціальних послуг безробітним, перш за все з метою повернення їх до продуктивної зайнятості.

Одним з головних шляхів досягнення поставлених завдань на державному рівні в Україні є вдосконалення механізму соціального партнерства між органами місцевого самоврядування в сфері зайнятості населення, організаціями роботодавців та об'єднаннями профспілок як одного з головних чинників і засобів забезпечення і підтримки соціальної стабільності, розвитку економіки, підвищення рівня зайнятості і, в цілому, рівня життя працюючого населення.

Крім того, необхідною умовою вдосконалення ринку праці є посилення ступеня відповідальності роботодавців за використання найманої праці шляхом забезпечення дотримання законодавства про працю в частині підтримки якості найманої робочої сили та легалізації відносин у сфері зайнятості.

Незважаючи на те, що за роки незалежності в Україні створена система прав у сфері праці – врегульовано нормами права відносини на ринку праці і захисту громадян від безробіття, визначені принципи, типи, механізми соціальних трудових відносин, створене законодавство, яким регулюються правовідносини в сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування; внесено зміни до Кодексу законів про працю в Україні; прийнято значну кількість нових законів (про оплату праці, про зайнятість населення, про охорону праці, про колективні договори і угоди, про відпустки, про порядок вирішення колективних трудових спорів, про професійні спілки, в сучасних умовах спостерігається недотримання конституційних гарантій трудових прав громадян. Це вплинуло на їх трудові доходи, розповсюдило бідність серед працюючих, викликало зростання

безробіття і руйнування трудового потенціалу, втрату конкурентоспроможності національної економіки [22, с. 112].

Тому на сучасному етапі в механізмі регулювання зайнятості слід поєднувати, принаймні, дві форми організації економічних зв'язків:

– через пряме державне втручання (державні програми зайнятості, державне замовлення на підготовку кадрів, прямі інвестиції в сферу прикладання праці, пільгове оподаткування та кредитування);

– ринкові механізми, що впливають безпосередньо на структурні пропозиції виробництва і розподіл робочої сили. Заходи держави в цьому випадку повинні спрямовуватися на забезпечення відповідності між попитом і пропозицією робочої сили, що необхідно для досягнення рівноваги на ринку праці, продуктивної зайнятості, зниження рівня безробіття.

Актуальність проблеми неформальної зайнятості в світі обумовлена масштабністю даного явища і тією важливою роллю, яку вона відіграє в сучасній економіці. Неформальна зайнятість є больовою точкою соціально-економічного добробуту будь-якої держави, оскільки безпосередньо пов'язана з реальними економічними збитками, втратами в державному бюджеті країни і обумовлює соціальну напруженість в суспільстві. Населення, зайняте в «тіньовій сфері», виявляється в правовому і соціальному відношенні абсолютно безправним і незахищеним.

Відносно поняття «неформальна зайнятість населення» у вітчизняній і зарубіжній літературі досі немає єдиної думки про те, які категорії трудового населення до неї віднести. Скористаємося визначенням Бондаренко М., адже в основі цього підходу лежить наступний критерій: «наявність або відсутність у працівника офіційно оформлених трудових відносин». Отже, до неформально зайнятих найманих працівників відносяться ті працівники, які працюють без офіційно оформлених контрактів між конкретним працівником і роботодавцем. До цієї категорії віднесено також підприємців, що мають державну реєстрацію та цілком легально здійснюють свою діяльність, але не мають реєстрації в якості юридичної особи [1, с. 108].

Як правило, процес формування неформальної зайнятості є «спадщиною» стресових, кризових ситуацій в економіці і викорінюється за допомогою соціально-економічних реформ, що проводяться державою. У вирішенні проблем з неформальною зайнятістю населення зарубіжними вченими в якості основного методу виділяється комплексний підхід, визнаний в усіх країнах як найбільш ефективний. Він спрямований на зміни економічних, соціальних, правових, адміністративних, організаційних і навіть психологічних умов, пов'язаних з питаннями зайнятості та трудовою діяльністю, а також з оформленням офіційних відносин з державою.

У сучасній світовій практиці в основному визначені напрямки регулювання неформальної зайнятості населення, при цьому методи боротьби з неформальною зайнятістю в Європейських країнах різні. Важливим напрямком регулювання неформальної зайнятості населення є правове регулювання найму, яке покликане стимулювати практику офіційного оформлення зайнятості працівників.

У країнах Європейського союзу в стратегії боротьби з неформальною зайнятістю пріоритетною є комплексна взаємодія між різними державними установами: інспекціями з питань праці, органами соціального забезпечення та податковими органами. Оперативність та прозорість роботи правової системи покликана забезпечити тісний контакт з владними структурами з проблем неформальної зайнятості, наприклад, інформування їх про незаконні звільнення. На якісно новий рівень було поставлено роботу інспекцій з праці, перш за все, роботу з обізнаності щодо наявності офіційних робочих місць, що дозволило в країнах Європейського союзу виявити і перевести в статус законних робочих місць сферу послуг домогосподарства [3, с. 7].

Характеризуючи процес регулювання неформальної зайнятості на ринку праці, особливо слід відзначити значимість його інституційної підтримки. Сучасні, державні та громадські інститути повинні:

- забезпечувати дотримання законів;
- інформувати як роботодавців, так і працівників;

- наочно демонструвати позитивні аспекти формального сектора зайнятості;
- навчати стратегіям конкурентної боротьби в умовах ринку;
- підтримувати підприємницькі ініціативи.

Одночасно з цим державні інститути повинні інспектувати і виявляти неформальну зайнятість, застосовуючи прямі санкції до останніх. Адміністративні заходи, таким чином, повинні бути спрямовані на формування сприятливого середовища на офіційному ринку праці.

Таким чином, сприятлива обстановка в сфері формальної зайнятості може забезпечуватися через формування активного ділового середовища. Прямими методами її активізації є спрощення процедури реєстрації, прозорість ділової практики, відсутність перешкод до припинення підприємницької діяльності. Проста і зрозуміла процедура легалізації неформальної зайнятості в офіційну економічну діяльність – це прямий шлях виведення з «тіньової сфери економіки» активних, працездатних громадян.

3.2. Забезпечення фінансової безпеки домашніх господарств

Оскільки другим за величиною джерелом надходжень фінансів домогосподарств України є соціальні виплати, варто звернути особливу увагу на удосконалення соціального забезпечення громадян країни. В умовах сучасного суспільства людський розвиток виходить на перший план як ключовий напрямок державної соціально-економічної політики. У зв'язку з цим отримує додатковий імпульс до розвитку система соціального забезпечення населення. Вирішення проблем підвищення якості життя, безумовно, є головним завданням системи соціального забезпечення, але ця мета не єдина. Безсумнівно, суть повноцінної соціальної допомоги зводиться як до досягнення максимально можливого рівня якості життя, так і до мінімізації несправедливих відмінностей в рівнях соціальної захищеності між окремими людьми і групами населення.

В системі соціального захисту України накопичилася значна кількість проблем, частина з яких успадкована ще з радянських часів. Дефіцит фінансових ресурсів завжди ставить перед вибором між розвитком і споживанням. Політична нестабільність і постійні вибори (з осені 2004 року) спонукали урядовців віддавати пріоритет споживанню. Невідкладними проблемами макроекономічної стабільності в Україні є відсутність структурних реформ, сировинна орієнтація промислового виробництва, низький рівень інноваційної активності, високий рівень інфляції, корупція, незахищеність прав власності, недосконалість законодавства. Значні коливання обмінного курсу, накопичення зовнішнього боргу, низький рівень капіталізації вітчизняних банків також стали серйозними макроекономічними потрясіннями. Фінансово-економічна криза 2014-2015 рр. призвела до різкого скорочення ВВП і зростання безробіття [29, с. 157].

Ключовими завданнями реформування системи соціального захисту є:

- реформування існуючої системи пільг, зокрема, зведення до мінімуму професійних пільг та монетизація соціальних пільг;
- підвищення якості та ефективності соціальних послуг; впровадження соціальних паспортів сімей та осіб, які звертаються в соціальну службу; розробка для них індивідуальних програм;
- підготовка кваліфікованих кадрів для соціальних служб;
- розвиток мережі організацій, що надають соціальні послуги, надання ключових позицій неурядовим організаціям; впровадження механізму підтримки громадських ініціатив на місцевому рівні.

У період економічного зростання після 2017 року Україна досягла значного прогресу в скороченні абсолютної бідності. Однак через відсутність ефективних заходів державної політики нерівність в доходах, яка поглибилася в перехідний період, зменшується недостатньо швидко. Українське суспільство не вирішує проблем окремих груп населення, яке найчастіше стикається з соціальним відторгненням. Йдеться про традиційно уразливі групи населення (інваліди, етнічні меншини – цигани, кримські

татари, деякі інші), а також про нові групи, які з'явилися протягом останніх 10 років (ВІЛ-інфіковані та хворі на СНІД, споживачі наркотиків і секс-меншини). Толерантне в цілому ставлення до таких людей поєднується з небажанням жити в сусідстві з ними, що призводить до їх ізоляції у всіх сферах життя.

Основними завданнями нової стратегії подолання бідності має стати усунення впливу наслідків фінансово-економічної кризи на добробут населення, виявлення груп населення, які мають найвищий ризик соціального відторгнення і розробка заходів щодо їх інтеграції в суспільство. На рівні органів соціального забезпечення в Україні пропозиції вдосконалення їх діяльності наступні:

1. Інформування одержувачів послуг про місце знаходження інформаційних стендів в приміщеннях органів соціальної сфери при їх зверненні.

2. Роз'яснення одержувачам послуг, особливо в організаціях соціальної сфери для інвалідів та осіб похилого віку, змісту необхідної інформації про діяльність органів соціальної сфери, а також можливості отримати інформацію на сайті організації.

3. Підвищення якості, повноти інформації про діяльність органів, розміщеної на офіційному сайті органів, а також розширення можливості доступу в мережу «Інтернет» для пошуку необхідної інформації одержувачів послуг.

4. Дотримання стандарту при наданні послуги з часу очікування надання послуги отримувачем послуги, особливо в органах соціального обслуговування для інвалідів та осіб похилого віку.

5. Додаткове навчання персоналу, який забезпечує безпосереднє надання послуг, питанням етики професійної діяльності для підвищення задоволеності одержувачів послуг доброзичливістю, ввічливістю працівників органів соціальної сфери.

6. Розширення форм дистанційної взаємодії як з одержувачами послуг, які обслуговуються в органів соціальної сфери, так і з їх родичами і потенційними одержувачами послуг.

Для вдосконалення інформаційного забезпечення діяльності органів соціальної сфери України (в частині відповідності інформації про діяльність органів соціальної сфери, розміщеної на офіційному сайті органів соціальної сфери, її змісту і порядку (формі), встановленим нормативно-правовими актами) необхідно актуалізувати наступну інформацію:

– відомості про кількість одержувачів соціальних послуг за формами соціального обслуговування і видам соціальних послуг за рахунок бюджетних асигнувань, чисельність одержувачів соціальних послуг за формами соціального обслуговування і видами соціальних послуг;

– відомості про кількість вільних місць для прийому одержувачів соціальних послуг за формами соціального обслуговування, що фінансуються за рахунок бюджетних асигнувань, і кількість вільних місць для прийому одержувачів соціальних послуг за формами соціального обслуговування [5, с. 237].

Також ряду органів необхідно звернути увагу на надання технічної можливості вираження одержувачем послуг думки про якість умов надання послуг органами соціальної сфери на сайтах цих органів. Поточний стан обслуговування в установах соціального обслуговування при прийнятті певних заходів щодо обстежених установ дозволяє дати позитивний прогноз щодо досягнення максимально можливого рівня задоволеності користувачів послуг якістю і рівнем їх надання.

У частині інформаційної політики органи соціального захисту населення, на нашу думку, повинні:

1. Висвітлювати результати діяльності установ соціального обслуговування в засобах масової інформації.
2. Розміщувати інформації на електронних ресурсах.
3. Забезпечити повноту і достатність інформації.

Специфіка діяльності органів соціального захисту визначає необхідність їх максимальної доступності для соціально незахищених верств населення. Для цілей поліпшення оцінки споживачами послуг рівня комфортності і доступності доцільно проаналізувати висловлені користувачами послуг побажання до діяльності органів соціального захисту і врахувати ці побажання при складанні плану роботи установи.

У частині доброзичливості, ввічливості та компетентності працівників для розвитку і підтримки необхідного рівня даного показника доцільно проводити тренінги для співробітників за напрямом «доброзичливість, ввічливість і компетентність щодо клієнтів установи». З метою підвищення рівня задоволеності послугами доцільною є робота щодо підвищення оцінок по всіх розглянутих показниках, а також впровадження передових методів роботи з одержувачами послуг.

Поліпшення соціального обслуговування забезпечується за рахунок комплексу заходів, спрямованих як на окремих осіб (індивідуальна соціальна допомога), так і на населення в цілому (послуги громадського сектора соціальної сфери) і на соціально-економічні детермінанти суспільства (бідність, безробіття). Крім того, досить важливо забезпечити адекватне фінансування загального доступу до необхідних соціальних послуг.

Разом з тим, не менш важливою є мета стратегії розвитку систем соціального забезпечення – дотримання принципу справедливості і захист від фінансових ризиків. Проблеми фінансування системи соціального забезпечення повинні розподілятися справедливим чином. Це означає, що в процентному відношенні до доходів «бідні» не повинні платити за соціальні послуги більше, ніж «багаті». Крім того, має бути забезпечений захист від фінансового ризику, пов'язаного з використанням соціальної допомоги, тобто вартість соціальних послуг не повинна ставати несправедливим фінансовим тягарем для населення або приводити до зuboжіння.

Інше завдання удосконалення якості й доступності соціального захисту для населення – адекватне врахування індивідуальних і суспільних очікувань

стосовно моральних аспектів, які, зокрема, включають шанобливе ставлення (гідність, конфіденційність, розумна ступінь свободи вибору), оперативне реагування на потреби, доступ до інформації і систем соціальної підтримки.

Для адаптації до сучасних умов необхідно пов'язати загальні цілі з ключовими функціями за допомогою проміжних завдань і конкретних реформ системи соціального забезпечення. В даному випадку необхідно оцінити ефективність існуючої системи соціального забезпечення, виявити фактори, що впливають на ефективність, підвищити ефективність, більш повноцінно реагувати на потреби і вимоги громадян. На нашу думку, зазначені основні і проміжні цілі можуть бути досягнуті лише як результат вдосконалення ряду функцій системи соціального забезпечення. При цьому прогрес в досягненні таких цілей безпосередньо залежить від того, наскільки ефективно система соціального забезпечення виконує чотири ключові функції:

- контроль і управління;
- фінансування (включаючи збір коштів, їх угруповання і розподіл, а також здійснення закупівель і виплат);
- надання соціальних послуг (індивідуальних та громадських);
- формування ресурсів (підготовка кадрів, вдосконалення технологій).

Вивчаючи ці чотири функції і їх взаємодію, можна отримати уявлення про складові ефективності роботи системи соціального забезпечення, що, в свою чергу, забезпечує міцну основу для розробки основних напрямів політики розвитку соціальної сфери в Україні.

Безумовно, для підвищення ефективності функціонування системи соціального забезпечення є безліч різних варіантів. Так, стосовно до будь-якої конкретної функції системи соціального забезпечення, зміни можуть торкатися таких елементів, як:

- структура і стратегії, механізми надання соціальних послуг та розподілу фінансових ресурсів, нормативно-правова база, стимули і національні стратегії;

- ключові допоміжні системи, такі як система управлінського обліку або інформаційна система;

- навички і знання не лише персоналу в сфері соціального забезпечення, а й осіб, що визначають політику управлінців, працівників кадрових служб.

Наведемо основні заходи щодо підвищення ефективності соціальної допомоги населенню України:

- модернізація ринку праці вимагає більш ефективних заходів по залученню наявних трудових ресурсів, розподілу їх у точках економічного зростання;

- створення нових можливостей для розвитку галузей людського капіталу, а саме – освіти і охорони здоров'я;

- надання сім'ям з дітьми інтенсивної підтримки;

- оновлення системи підтримки людей похилого віку, яка повинна відповідати запитам сучасного суспільства. Структура сучасного життя повинна забезпечувати і структуру життя літніх людей;

- модернізація системи охорони здоров'я, оскільки рівень її розвитку визначає якість життя будь-якого громадянина;

- забезпечення доступності і якості лікарських препаратів. Це завдання є найбільш значущим для держави. Необхідно, щоб лікарськими препаратами могли скористатися навіть малозабезпечені пацієнти. Також необхідно збільшити ефективність системи контролю за якістю вироблених препаратів, медикаментів та медичної техніки.

Отже, до основних цілей підвищення фінансової стійкості українських домогосподарств в першу чергу варто віднести поліпшення якості життя, справедливості щодо оплати соціальної допомоги із забезпеченням захисту від фінансових ризиків і чуйність системи соціального забезпечення. Ці основні цілі можуть бути досягнуті за допомогою ряду проміжних цілей, таких як доступність, якість та ефективність наданої соціальної допомоги.

Висновки до розділу 3

Отже, роль фінансів домогосподарств в умовах глобалізації полягає в тому, що вони дозволяють забезпечити стабільність споживання і зберегти приналежність певного суспільного класу при випадковому коливанні доходів. Зазначено, що в умовах глобалізації виникає потреба у формуванні конкурентоспроможної робочої сили, здатної швидко адаптуватися до глобалізаційних змін, що відбуваються у світовій економіці. Необхідною умовою вдосконалення ринку праці є посилення ступеня відповідальності роботодавців за використання найманої праці шляхом забезпечення дотримання законодавства про працю в частині підтримки якості найманої робочої сили та легалізації відносин у сфері зайнятості.

Основними завданнями нової стратегії подолання бідності має стати усунення впливу наслідків фінансово-економічної кризи на добробут населення, виявлення груп населення, які мають найвищий ризик соціального відторгнення і розробка заходів щодо їх інтеграції в суспільство.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження зроблено висновок, що домашні господарства є власниками всіх виробничих факторів, хоча в реальній економіці частина їх належить також фірмам і державі.

В роботі обґрунтовано, що фінанси домогосподарств – це економічні грошові відносини щодо використання та формування фондів грошових коштів, в які вони вступають у процесі своєї діяльності з метою забезпечення соціальних і матеріальних умов життя її членів. До джерел фінансового багатства домогосподарств, на нашу думку, можна включити власність в рухомій та нерухомій формах, матеріальні запаси в незавершених сімейних інвестиціях, що оцінюються в грошовому еквіваленті. Отже, фінансові ресурси домашніх господарств представляють собою сукупний фонд грошових коштів, що знаходиться в розпорядженні домогосподарства.

Визначено, власне визначення терміну фінансова безпека домогосподарств під якою розуміється стійкий фінансовий стан домогосподарств, за якого члени господарства мають змогу забезпечити собі той рівень життя, за якого вони відчувають себе економічно та фінансово захищеними від різного роду ризиків та негативних впливів.

У роботі аргументовано, що при визначенні багатства домашніх господарств можна виділити три його головні складові: основний капітал (нефінансові активи), фінансовий капітал (фінансові активи), людський капітал. Результати економічної та виробничої діяльності членів домогосподарств впливають на добробут як окремого домогосподарства, так і всього населення країни, а розширення споживання й інвестиційний характер заощаджень домогосподарств є фактором розвитку національної економіки. Формування грошових ресурсів домогосподарств здійснюється в результаті підприємницької діяльності, по каналах поточних соціальних трансфертів, доходів від власності. Грошові кошти використовуються на споживання і заощадження.

Зроблено висновок про те, що центральну роль в забезпеченні національної безпеки відіграє економіка, кровоносною системою якої є кредитно-фінансова сфера. Фінансова безпека домашніх господарств є сукупністю соціально-економічних та правових відносин, що забезпечують такий стан фінансів домашніх господарств, при якому вони стійкі до зовнішніх загроз і ризиків, незалежні в ефективному формуванні та в раціональному використанні фінансових ресурсів для реалізації своїх функцій.

За результатами проведеного дослідження зроблено висновок, що в Україні середній розмір домогосподарств зменшився у 2016 р., а останні 4 роки залишався незмінним. Упродовж досліджуваного періоду переважали домогосподарства з 2-х осіб, а також без дітей. Серед домогосподарств, які мають дітей, найбільшу частку склали домогосподарства із 1 дитиною. Відзначене щорічне зростання загальної величини номінальних доходів домогосподарств України протягом останніх 5 років, тоді як поточні витрати також зростали. У 2019 р. зафіксоване стрімке зменшення фінансових заощаджень домогосподарств, що обумовлено, на нашу думку, значним зростанням споживчих витрат, а у 2019 р. вони перевищували доходи, що унеможливорює здійснення домогосподарствами фінансових заощаджень.

Зазначено, що відомості про залучення вкладів населення на макрорівні визначаються за даними звітності територіальних управлінь НБУ, придбання акцій підприємств – на основі даних про касові обороти надходження готівки на рахунки підприємств від реалізації акцій, облігацій та інших цінних паперів, витрати населення на придбання іноземної валюти визначаються за даними про рух готівкової іноземної валюти і платіжних документів в іноземній валюті. Статистика фінансів домашніх господарств, впровадження системи національних рахунків (СНР) по сектору домашніх господарств дають можливість отримати найбільш повну та об'єктивну інформацію про рівень життя населення, проаналізувати весь спектр фінансових, податкових

та інших матеріальних взаємозв'язків населення з іншими секторами економіки.

Зроблено висновок про те, що у 2020 р. внаслідок введення карантинних заходів знизилась платоспроможність домогосподарств через зменшення величини їх доходів. Цьому сприяло як закриття деяких підприємств на карантин, так і зменшення кількості трудових мігрантів. Погіршення фінансів домогосподарств в Україні у 2020 р. спричинено наслідками пандемії та, передусім, зменшенням вкладу трудових мігрантів у родинні бюджети. Загалом ці перекази є значною статтею доходів домогосподарств України. Протягом 2019 року обсяг грошових переказів мігрантів виріс на 12,2% проти попереднього року і сприяв зростанню рівня середньої зарплати в Україні. Загалом у 2019 р. за обсягами переказів українських мігрантів найбільшу частку знов займали перекази із США.

За результатами проведеного дослідження зроблено висновок, що роль фінансів домогосподарств в умовах глобалізації полягає в тому, що вони дозволяють забезпечити стабільність споживання і зберегти приналежність певного суспільного класу при випадковому коливанні доходів. Зазначено, що в умовах глобалізації виникає потреба у формуванні конкурентоспроможної робочої сили, здатної швидко адаптуватися до глобалізаційних змін, що відбуваються у світовій економіці. Необхідною умовою вдосконалення ринку праці є посилення ступеня відповідальності роботодавців за використання найманої праці шляхом забезпечення дотримання законодавства про працю в частині підтримки якості найманої робочої сили та легалізації відносин у сфері зайнятості.

Зроблено висновок про те, що основними завданнями нової стратегії подолання бідності має стати усунення впливу наслідків фінансово-економічної кризи на добробут населення, виявлення груп населення, які мають найвищий ризик соціального відторгнення і розробка заходів щодо їх інтеграції в суспільство. Також ряду органів необхідно звернути увагу на надання технічної можливості вираження одержувачем послуг думки про

якість умов надання послуг органами соціальної сфери на сайтах цих органів. Поточний стан обслуговування в установах соціального обслуговування при прийнятті певних заходів щодо обстежених установ дозволяє дати позитивний прогноз щодо досягнення максимально можливого рівня задоволеності користувачів послуг якістю і рівнем їх надання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондарець М. Глобальні стратегії трансформації та структурної модернізації соціально-економічного розвитку транзитивних країн Дослідження міжнародної економіки. Зб. наук. праць. 2011. № 2. С. 99-110.
2. Велесик І. Сутність фінансової безпеки держави: теоретичний аспект. Волинь. 2016. № 2. С. 5.
3. Веселова О. Зарубіжний досвід боротьби з тіньовою економікою. Міжнародні відносини. 2018. № 1. С. 5-8.
4. Вітлінський В.В. Управління депозитним портфелем домогосподарства. В.В. Вітлінський, О.М. Гай. Фінанси України. 2004. № 10. С. 131-140.
5. Волинець У.А. Розвиток соціального партнерства в Україні. У.А.Волинець. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка. 2019. №2 (43). С. 235-238.
6. Воробйов Ю.М. Фінанси домашніх господарств у фінансовій системі держави: монографія. Воробйов Ю.М., Ворошило В.В. Сімферополь: ВД «АРІАЛ», 2013. 232 с.
7. Ворошило В.В. Фінансові ресурси домогосподарств: сутність та класифікація. Вісник НАПКС. 2010. № 6. С. 31-34.
8. Глухов В.В. Специфика финансов домашних хозяйств. Финансовые исследования. 2007. № 14. С. 83-86.
9. Глущенко О.В. Фінансові ресурси домогосподарств як складова частина фонду національного добробуту України. Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка». 2016. Том 24. № 1. С. 122-132.
10. Гуцан Т.Г. Аналіз матеріальної складової рівня життя населення та особливості її регулювання в національній економіці. Бізнес Інформ. 2013. № 7. С. 192-196.

11. Давидюк Л., Карпишин Н.І. Споживчі витрати домогосподарств в Україні. Актуальні питання фінансової теорії та практики: збірн. матер. заочн.- дистанц. наук. конф. студ. і молод. вчених. Тернопіль: Вектор, 2017. С. 22-25.
12. Державна служба статистики України. Офіційний сайт URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
13. Драган О.О. Фінансова безпека домогосподарств: поняття та сутність . Соціально-трудові проблеми. 2015. № 8(171). С. 173-176.
14. Жихор О.Б. Фінансова безпека підприємства як економічна категорія. Розвиток та формування економіки та соціологія праці .О.Б.Жихор, А.Б. Фоменко. Фінансовий простір. 2012. № 3 (7). С. 48.
15. Захарова Т.О. Дослідження сучасного стану українського ринку праці: вітчизняний та зарубіжний досвід державного регулювання. Т.О.Захарова, М.Т. Бобер. Науковий вісник РДГУ. 2017. Вип. 22(174). С. 201-207.
16. Заяць В.С. Інвестиційні можливості домогосподарств України: обмеження і перспективи . Інвестиції: практика і досвід. 2012. № 5. С. 4-6.
17. Зварич М.С. Механізм забезпечення фінансової безпеки домогосподарств в Україні: дис. канд. ек. наук : 08.00.08 . Зварич Марта Степанівна – Київ, 2020. 218 с.
18. Зварич М.С. Теоретичні підходи до визначення сутності фінансової безпеки домогосподарств. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2015. Вип. 15. Ч. 1. С. 130-133.
19. Зварич М.С. Фінансова безпека домогосподарства: чинники впливу і загрози. Економіка та управління національним господарством. 2017. Вип. 2(124). С. 29-33.
20. Звіт про фінансову стабільність, червень 2020 року. Офіційний сайт Національного банку України URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/zvit-pro-finansovu-stabilnist-cherven-2020-roku>.

21. Каламбет С. Вплив доходів домогосподарств на економічний розвиток України . С. Каламбет, О. Золотарьова . Вісник ТНЕУ. 2014. № 4. С. 103-113.
22. Кібанова О. Зарубіжний досвід регулювання зайнятості та безробіття . Кадровий менеджмент. 2014. № 6 (9). С. 103-114.
23. Кізіма Т.О. Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та домінанти розвитку : [монографія] . К. : Знання, 2010. 431 с.
24. Кізіма Т. Фінансова грамотність населення і фінансова поведінка домогосподарств: аспекти взаємовпливу. Т. Кізіма, О. Шаманська. Світ фінансів. 2014. № 1. С. 16-26.
25. Кізіма Т.О. Витрати домогосподарств України: сутнісно-аналітичний аспект. Вісник Тернопільського національного економічного університету. Т. : Економічна думка, 2009. № 2. С. 61-70.
26. Кізіма Т.О. Фінанси домогосподарств: концептуальні засади теорії і практики: дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : спец. 08.00.08. Тернопіль: ТНЕУ, 2011. 466 с.
27. Клименко Т.В. Сучасний стан фінансового потенціалу домогосподарств Чернігівської області . Чернігівський науковий часопис. № 1 (4). 2013. С. 110-116.
28. Ковтун О.А. Підвищення рівня фінансової грамотності як фактор активізації фінансової діяльності домогосподарств. Прометей. 2012. № 1 (37). С. 238-242.
29. Красномоєць В. А. Соціальне партнерство в системі соціально-трудова відносин України: особливості формування та перспективи розвитку . В. А. Красномоєць, А. С. Пасека . Соціально-трудова відносини: теорія та практика. 2013. № 2. С. 155-159.
30. Крисанов Д. Ф. Сільські домогосподарства України в умовах глобалізації . Д. Ф. Крисанов, Л.О. Удова, О.М. Варченко . Економіст. 2012. № 4. С. 32-39.

31. Лиса О.В. Аналіз фінансової безпеки вітчизняних домогосподарств в сучасних умовах. О.В. Лиса, О.О. Кухарєва . Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова. 2016. Вип. 5(47). Т. 21. С. 166-171.
32. Ломачинська І. А. Фінансова грамотність як основа оптимізації фінансової поведінки в умовах глобальної трансформації . Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. 2011. Т. 16 (Випуск 20). С. 116-124.
33. Мінфін Офіційний сайт Міністерства фінансів України URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/>.
34. Мінц О.Ю. Механізми формування та використання фінансів домогосподарств в Україні . Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності: збірник наукових праць. ДВНЗ «ПДТУ». Маріуполь. 2017. Вип. 15. С. 226-231.
35. Нагайчук В.В. Заощадження домогосподарств як джерело інвестицій в національну економіку . Економіка. Управління. Інновації. 2014. № 2. С. 49-54.
36. Нагайчук Н. Г. Уточнення змісту поняття «фінанси домогосподарств» у розрізі навчальної дисципліни «фінанси» . Фінансовий простір. № 2(14). 2014. С. 100-105.
37. Носова Є. Заощадження домогосподарств як джерело інвестиційних ресурсів в Україні . Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. 2015. № 2(167). С. 73-80.
38. Полях С. С. Взаємозв'язок між фінансовою грамотністю населення та фінансовою стабільністю країни: теоретико-методологічний аспект. Економічний вісник Національного гірничого університету. 2019. № 2 (66). С. 74–81.
39. Потьомкін С.К. Аналіз структури доходів та витрат домогосподарств . С.К. Потьомкін, І.М. Козлова . Глобальні та національні проблеми економіки. 2016. № 13. С. 172-179.
40. Рамський А.Ю. Заощадження населення як інвестиційний ресурс економіки: Монографія. К. : КНУТД, 2011. 190 с.

41. Романовська Ю. А., Урбанович В. А. Фінансова грамотність населення в Україні. Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2017. Вип. 2(2). С. 99–103.

42. Романчук Н. Оцінка економічної нерівності домогосподарств України за концепцією розміреного доходу . Демографія та соціальна економіка. 2018. № 1 (32). С. 153-165.

43. Скільки денег заробитчане перевели в Україну в 2019 году. Данные НБУ Офіційний сайт Міністерства фінансів України URL: <https://minfin.com.ua/2020/02/04/40656721/>

44. Станкевич Ю.Ю. Домогосподарство в ринковій економічній системі та його відображення у світовій економічній думці ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук . – К., 2010. 19 с.

45. Статистика зовнішнього сектору України за методологією 6-го видання "Керівництва з платіжного балансу та міжнародної інвестиційної позиції" (МВФ, 2009). Офіційний сайт Національного банку України URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external/data-sector-external#1>.

46. Тарасюк М.В. Роль та особливості функціонування фінансів домогосподарств у ринковій економіці. Інноваційна економіка. 2013. № 9. С. 11-16.

47. Тарасюк М.В. Функції фінансів домогосподарств у ринковій економіці посткризового періоду. Економічний вісник університету. 2013. Вип. 21(1). С. 230-235.

48. Федосов В.М. Актуальне наукове дослідження фінансів домогосподарств: [рецензія] . Фінанси України. 2010. № 11. С. 121-124.

49. Фінанси: підручник . С.І. Юрій, Л.М. Алексеєнко, В.Г. Дем'янишин та ін. Заред. С.І. Юрія, В.М. Федосова. К. : Знання, 2012. 687 с.

50. Циток Р. П. Заощадження домогосподарств як незалучений інвестиційний ресурс. Економіка та держава. 2018. № 12. С. 74–80.

51. Через карантин скоротився обсяг грошових переказів в Україну – НБУ. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/09/1/664604/>.

52. Юрій С.І. Фінанси домогосподарств: теоретичні підходи до трактування сутності. Фінанси України. 2008. № 8. С. 3-10.

53. Яхно Т.П. Особливості формування споживчих видатків в умовах трансформаційної економіки. Науковий вісник Чернігівського державного інституту економіки і управління. 2013. № 2(18). С. 45-53.

54. Campbell Y. John. Household Finance / John Y. Campbell . The Journal Of Finance. 2006. Vol. LXI. 4 August. p. 1553–1604. URL: http://campbell_afapresidentialaddress_jf2006.pdf.

55. Etzioni A. Toward a new socio-economic paradigm . Amitai Etzioni. URL: <http://www2.gwu.edu/~ccps/etzioni/A303.pdf>.

56. Fisher J. Why Does Household Investment Lead Business Investment Over the Business Cycle? Journal of Political Economy. 2007. Vol. 115. — p. 141–168.

57. Kaldor N. A model of economic growth URL: http://www.cultureofdoubt.net/download/docs_cod/kaldor%20economic%20growth%201957.pdf.

58. Kalecki M. Political Aspects of Full Employment URL: <http://modernmoneynetwork.org/uploads/1/2/5/3/12534585/political-aspects-of-full-employment.pdf>

59. Kizyma T. Consumer behavior of households in Ukraine in the present conditions. Modern determinants of fiscal policy: local and international dimension : monograph / edited by Doctor of Economics, Prof. Andriy Krysovaty, Doctor of Economics, Prof. Andrzej Gospodarowicz. Wroclaw, 2016. P. 107-115.

60. Kizyma T. Priorities for the household finance development and the financial literacy formation of population. Modern Ukrainian financial science: theoretical paradigm & practical concept of public finance : monograph / V. Fedosov, A. Krysovaty, V. Oparin, P. Yukhymenko. Oklahoma City: Draft2Digital Publishing House, 2018. P. 415-431.

